

Lepitusmenetlus perevaidlustes

1. Sissejuhatus

Perelepitus^{*1} on Eestis seaduse tasemel reguleerituna ja ka praktikas suhteliselt uus valdkond. Seetõttu puuduvad pereasjades lepituse kasutamise kohta nii analüüsid, ühene praktika kui ka selged seisukohad.

Käesolevas artiklis antakse ülevaade perelepituse olemusest, regulatsioonist ja mõningal määral ka Eesti praktikast ning tekkinud probleemidest.^{*2} Artiklis tuuakse ka näiteid selle kohta, kuidas on lepitusmenetlust eri riikides perevaidlustes kasutatud ning millised on selle positiivsed tagajärjed, aga ka probleemid. Eri analüüse ja seisukohti kokku võttes otsivad autorid vastust küsimusele, kas lepitusmenetlus on sobiv meetod perevaidluste lahendamiseks.

2. Perelepituse olemus, õiguslik regulatsioon ja praktika Eestis

2.1. Perelepituse olemus

Ühelt poolt võiks väita, et perelepitus on nagu lepitusmenetlus ikka, ainult valdkonnaks on peresuhete ja perekonnaõigusega seotud küsimused.^{*3} Ometi tuleb autorite arvates mõista perelepituse eripära. Perelepitus hõlmab sageli laiemat ringi teemasid ja inimesi kui näiteks ärilepitus. Näiteks tuleb perelepituse puhul lisaks eri meelt olevate poolte huvidele kaaluda laste huve ning seada need esikohale. Perelepituse sobivuse otsustamisel mängivad väga olulist rolli psühholoogilised tegurid (nt lepitatavate poolte psüühiline seisund, võimalik pooltevaheline vägivald, sh vaimne vägivald jne).

Perelepituse ja lahutusvaidluste näidisnormides^{*4} on lepitus defineeritud protsessina, milles lepitaja, erapooletu kolmas osapool, aitab kaasa perevaidluse lahendamisele, edendades osalejate vabatahtlikku kokkulepet. Perelepitaja abistab suhtlemisel, julgustab osalejaid mõistma ja tähelepanu keskpunkti panema nii isiklikud kui ka ühised huvid. Perelepitaja töötab osalejatega võimaluste uurimiseks, otsuste tegemiseks ja nende omavahelise kokkuleppe saavutamiseks. Perelepitusteenusele on iseloomulikud lahenduskesksus ja tulevikku suunatus, samuti see, et pooli nähakse võrdselt kompetentsete isikutena ja nad mõlemad võivad

¹ Kuigi mõisteid „vahendus“ ja „lepitus“ on ajalooliselt eristatud, on need tänapäevaks sageli ühte sulanud. Ka lepitusseaduse seletuskirjas on märgitud, et lepitusseadus hõlmab nii vahendust kui ka lepitust. Seetõttu on artiklis kasutatud üldjuhul terminit „lepitus“, mida perekonnavaidluste puhul praktikas ka enamasti kasutatakse. Vt lepitusseaduse eelnõu seletuskiri. Arvutivõrgus: http://www.riigikogu.ee/?op=emsplain&page=pub_file&file_id=oc8ba3f6-6aa9-8a9c-od63-3c5fd5ba33f2&.

² Kuna perelepitusega puutuvad eri vaatenurga alt kokku väga erinevate valdkondade esindajad (advokaadid, kohtunikud, prokurörid, ohvriabitöötajad, lastekaitse- ja sotsiaaltöötajad, erinevad lepitajad, psühholoogid, psühhoteraapeudid jne), siis on käesoleva artikli ettevalmistamisel palutud lepitusega kokkupuutuvate isikute kommentaare ning need on artiklisse lisatud.

³ Enam levinud vaidlusküsimused perelepituses seonduvad laste hooldamise ning nende kasvatamisega (laste majandusliku toetamisega, laste elukoha ning muu elukorraldusega pärast vanemate lahku kolimist), ühise kodu ja kinnisvaraga pärast abielulahutust ning kõikvõimalike muude peresiseste eriarvamustega. Vt Eesti Lepitajate Ühingu veebilehte arvutivõrgus: <http://www.lepitus.ee/customization>. Lisaks saab eraldi välja tuua lepitamise kriminaalmenetluse raames perevägivallajuhtumite korral.

⁴ A. Schepard. An Introduction to the Model Standards of Practice for Family and Divorce Mediation. – Family Law Quarterly 2001 (35) 1, lk 3.

määrata enese jaoks olulisemad probleemid ja lahendusteed.⁵ Selles protsessis on pooltel võimalik mõista üksteise seisukohti ja vajadusi, mis peaks soodustama koostööd.⁶ Seejuures on oluline mõista, et lepituspotsessi eesmärgiks ei ole mitte niivõrd äralepimine, kuivõrd just toimivate kokkulepete sõlmimine.⁷

Kui pooled saavad enda valitud lepituspotsessist aru ja on vabalt nõus protsessis osalema, on pea igasugune lepituspotsess võimalik ja sobilik. Eesti Lepitajate Ühing toob lepituspotsessi peamiste omadustena välja vabatahtlikkuse (keskendutakse vajadustele ning võimalikele lahendustele, mitte õigustele ja kohustustele); poolte sõltumatuse (kontroll on lepituspotsessi käigus täielikult poolte käes); informeerituse (pooled saavad kasutada juristide ning teiste asjatundjate ekspertiisi ja nõu); neutraalsuse (võrdsus ja turvalisus – lepitajal on keelatud toetada ühte poolt rohkem kui teist, lepitaja peab teavitama pooli oma sisulistest eelarvamustest arutatavatel teemadel, pooled jõuavad kokkuleppeni vabatahtlikul ja teadvall viisil) ning konfidentsiaalsuse.⁸

Lepituspotsess on paljudes maades üks osa kohtupotsessist, mis tuleb läbi teha enne otsuse vormistamist.⁹ Kui lepituspotsess sõnastada kohustusena, võib see osas inimestes kutsuda esile protesti ning soovimatust kaasa töötada, ehkki vaidluse pooled võivad endale teadvustada, et lepituspotsessi kaudu on neil võimalik leida parim lahend laste ja mugavaim enda jaoks. Lepitusse pööratakse nii enne kohtupotsessi, selle ajal kui ka siis, kui polegi plaanis kohtu kaudu asju ajada. Viimane on muidugi kõige parem: siis on kliendid kõige motiveeritumad töötama lahendite leidmise nimel. Kui pööratakse kohtupotsessi ajal, võib juhtuda, et poolte omavaheline konflikt on nii terav, et pooled ei mõista lepituspotsessi kasulikkust endi jaoks ning püüavad kohtuvaidluse mustrit jätkata ka lepituspotsessis. Kui mõlemad pooled on potsessiks oma valmisolekut näidanud ja soovivad selles osaleda, siis lepitaja ülesanne on seda potsessi juhtida. Ühtlasi võimaldab lepitusseaduse¹⁰ (LepS) § 14 lõige 5 vastavalt tsiviilkohtumenetluse seadustiku¹¹ (TsMS) §-le 430 kohtuvälise lepituskokkuleppe kinnitada kompromissina, kui samas asjas on pooleli kohtumenetlus.

Lapsi puudutavate vaidluste puhul on äärmiselt oluline olukorra võimalikult kiire ja rahumeelne lahendamise ning stabiilse elukorralduse jätkumine. Lepitusmenetluse positiivseks küljeks on asjaolu, et reeglina kulub lepitulahendini jõudmiseks vähem aega kui kohtulahendi saamiseks.¹² Samuti on oluline sellise vanematevahelise kokkuleppe saavutamine, millest kinni peetakse. Lepitus aitab lapsevanematel teha parimad võimalikud kokkulepped lähtuvalt laste arengulistest vajadustest. Samuti aitab perelepitus lastel vanemate lahkuminekuga kergemini toime tulla.

Vaatamata eelkirjeldatule ei ole perelepituse kohta ühese järelduste tegemine sageli lihtne. Perelepituse eri mudelite, stiilide ja lähenemiste kiire areng muudab küsitavaks olemasolevate uuringute lõplikkuse ning uuringutulemuste üldistamisega peab olema ettevaatlik. Peab vaatlema eri mudeleid, et mõista, mis töötab, kelle puhul ja millistel asjaoludel.¹³ Palju dilemmasid on lahendamata. Kas lepitus peaks olema vabatahtlik? Kas lapsed peaksid olema kaasatud? Kas lähisuhtevägivalla juhtumite puhul on lepitus automaatselt välistatud? Millal on sobiv kasutada lepitust kõrge konfliktitasemega juhtumite puhul? Kogukonnapõhiste lepitusteenuste puhul on oluline küsida, kuhu paigutub perelepitus, arvestades vanemaharidusprogramme, tsiviil- ja kriminaalmenetlust, valdkondadevahelist menetluspraktikat (ingl k *multi-disciplinary practices of litigators*) ning nõustamis- ja lepitusteenuseid. Sellest lähtuvalt võib tekkida vajadus välja töötada uued hübriidsed, paindlikud mudelid, mis võimaldavad teenuste osutamisel suuremat personaalsust ja kohandatud sekkumisi.

⁵ Oluline on eristada perelepitust, perenõustamist ja pereteraapiat nende eri eesmärkide ja meetodite tõttu. Vt Sotsiaalministeeriumi hoolekande osakonna peaspetsialisti Pille Vaiksaare 09.10.2012 ettekanne „KOV soovituslik juhised: Perelepitusteenuse“. Arvutivõrgus: http://www.sm.ee/fileadmin/meedia/Dokumendid/Sotsiaalvaldkond/kogumik/Perelepitusteenuse_juhised_Pille_Vaiksaar.pdf.

⁶ Arvutivõrgus: <http://www.lepitus.ee/customization>.

⁷ Eesti Lepitajate Ühingu koduleht: <http://www.lepitus.ee/home>. Kuna vaidluse pooled osalevad aktiivselt otsustamisprotsessis, täidetakse kokkuleppeid vastutustundlikumalt ja paremini kui kohtulahendeid. Vt J. Erne. Vahendusmenetlus tsiviilvaidluste kohtuvälise lahendamise võimalusena. – *Juridica* 2003/7, lk 488.

⁸ Arvutivõrgus: <http://www.lepitus.ee/lepitus>.

⁹ Lepitaja Anneli Liivamägi kiri k. K. Valmale. Tallinn, 2.12.2013 (kiri adressaadi valduses).

¹⁰ RT I 2009, 59, 385.

¹¹ RT I 2005, 26, 197; RT I, 06.02.2014, 15.

¹² J. Erne (viide 7), lk 488.

¹³ J. Walker. Family Mediation: The Rhetoric, the Reality and the Evidence. – *Tidsskrift for Norsk Psykologforening* 2010 (47) 8, lk 676–687. Arvutivõrgus: http://www.psykologtidsskriftet.no/index.php?seks_id=118708&a=2.

Need küsimused on olulised perelepituse vastuolulise olemuse mõistmiseks, kuid jäävad kahjuks ka käesolevas artiklis osaliselt vastuseta. Alljärgnevalt analüüsime lähemalt Eestis toimuvat perelepitust, jagades selle lepitusmenetluse kontekstist lähtudes tsiviilõiguslikuks perelepituseks ja kriminaalmenetluse raames rakendatavaks perelepituseks.

2.2. Tsiviilõigusliku perelepituse regulatsioon ja Eesti praktika

2.2.1. Tsiviilõigusliku perelepituse õiguslik raamistik

Perevaidluste puhul rõhutavad lepitusmenetluse kasutamise vajalikkust mitmed rahvusvahelised Eestile kohalduvad õigusaktid. Lapse õiguste Euroopa konventsiooni¹⁴ artiklis 13 nähakse ette vahendusmenetluse soodustamine, et vältida või lahendada vaidlust või ennetada lapsega seotud kohtumenetlust. Euroopa Nõukogu soovib perekonnavaidlustes kasutada vahendusmenetlust inimsuhete säilitamiseks, eelkõige laste suhete säilitamiseks mõlema vanemaga ning laste traumeerimise vältimiseks vanemate lahkuminekukorral.¹⁵ Euroopa Liidu põhiõiguste harta¹⁶ artikkel 24 sätestab kohustuse seada esikohale lapse huvid kõigis lastega seotud avalik-õiguslike asutuste ja eraõiguslike institutsioonide toimingutes. Lapse-sõbralik õigusemõistmine peaks tähendama kohtumenetluse alternatiivide (lepitamine, kohtuväline menetlemine ja vaidluste kohtuväline lahendamine) kasutamist.¹⁷ Ka ÜRO lapse õiguste konventsiooni¹⁸ artikli 3 punkt 1 sätestab, et „[i]gasugustes lapsi puudutavates ettevõtmistes riiklike või erasotsiaalhoolekandeametite, kohtute, täidesaatvate või seadusandlike organite poolt tuleb esikohale seada lapse huvid“¹⁹.

Peamine riigisisene tsiviilasjades lepitusmenetlust reguleeriv õigusakt on lepitusseadus. Regulatsiooni mõttes ei ole perelepituses muu lepitusega võrreldes erinevusi.

Pereasjades soodustab lepitusmenetluse rakendamist ennekõike tsiviilkohtumenetluse seadustik. Üldine vaidluse kokkuleppel lahendamist soodustav säte on TsMS § 4 lõige 4. Spetsiifilisemalt last puudutavas menetluses peab kohus TsMS § 561 kohaselt nii vara kui võimalik ja igas menetlusstaadiumis püüdma suunata asjaosalisi asja kokkuleppel lahendama. Kohus peab asjaosalised võimalikult aegsasti ära kuulama ja juhtima nende tähelepanu võimalusele kasutada perenõustaja abi eelkõige ühise seisukoha kujundamiseks lapse hooldamise ja tema eest vastutamise kohta.²⁰

Konkreetselt perelepitust puudutavad reeglid on toodud TsMS §-s 563, mille esmane eesmärk on saavutada lapsega suhtlemist korraldava kohtumääruse või notariaalselt tõestatud vormis sõlmitud kokkuleppe

¹⁴ RT II 1996, 16, 56.

¹⁵ Euroopa Nõukogu ministrite komitee soovitus vahendusmenetluse kasutamise kohta perekonnavaidluste lahendamisel (ingl k *Council of Europe. Committee of Ministers. Recommendation No. R(98)1 on family mediation*), 21. jaanuar 1998. Arvutivõrgus: <https://wcd.coe.int/com.instranet.InstraServlet?command=com.instranet.CmdBlobGet&InstranetImage=1153972&SecMode=1&DocId=450792&Usage=2>.

¹⁶ Euroopa Parlamendi, nõukogu ja komisjoni poolt välja kuulutatud 2007. aastal. – ELT C 303, 14.12.2007, lk 1–16.

¹⁷ Euroopa Nõukogu ministrite komitee suunised lapsesõbraliku õigusemõistmise kohta (ingl k *Guidelines of the Committee of Ministers of the Council of Europe on child-friendly justice*). Euroopa Nõukogu ministrite komitee poolt vastu võetud 17. novembril 2010. Arvutivõrgus: http://www.coe.int/t/dghl/standardsetting/childjustice/Source/GuidelinesChildFriendlyJustice_ET.pdf. Suunistes juhatakse tähelepanu, et mitmeski Euroopa Nõukogu liikmesriigis kasutatakse kohtuväliseid (alternatiivseid) meetodeid kohtumenetluse eel, ajal ja järel, kuid neid tuleks rakendada ka väljaspool kohtumenetlust, eriti peretülide puhul, kus ei ole tegemist üksnes rangelt õiguslike küsimustega. Komitee soovib kaaluda kohustust kasutada enne kohtumenetluse algatamist lepitusteenuseid – mitte selleks, et panna sunniviisiliselt inimesi leppima (mis oleks vastuolus lepitamise mõttega), vaid et igaüks oleks sellest võimalusest teadlik.

¹⁸ RT II 1996, 16, 56.

¹⁹ ÜRO lapse õiguste komitee kommentaarid lapse õiguste konventsiooni art 3 p 1 kohta on rõhutatud, et „kohtute“ viitab kõikide instantside kõigile juriidilistele menetlustele (professionaalsete kohtunike või muude isikute juhtimisel) ning kõigile asja-kohtastele lapsi puudutavatele protseduuridele ilma piiranguteta, sh lepitus-, vahendus- ja arbitraažiprotsess. Vt Committee on the Rights of the Children. General comment No. 14 (2013) on the right of the child to have his or her best interests taken as a primary consideration (art. 3, para. 1). Arvutivõrgus: <http://www.refworld.org/docid/51a84b5e4.html>.

²⁰ Kohus võib last puudutava menetluse peatada, kui sellega ei kaasne lapse huvisid ohustavat viivitust ning kui asjaosalised on valmis laskma ennast kohtuväliselt nõustada või kui kohtu arvates on muul põhjusel väljavaateid asja lahendamiseks asjaosaliste kokkuleppel. Lisaks kasutatakse perevaidlustes sageli võimalust, et kohus kinnitab kompromissi ka nõudes, mida pole kohtumenetluses esitatud. Näiteks menetledes alaealistele lastele elatise väljamõistmise hagiavaldust, milles tõuseb ka vaidlus laste lahus elava vanemaga suhtlemise regulaarsuse üle, võib menetlus lõppeda kompromissiga, milles kinnitatakse nii elatise kokkulepe kui ka laste lahus elava vanemaga suhtlemise kord ning lahendatakse muud hooldusõiguse küsimusi (nt lapse elukorraldust puudutavate otsuste tegemise õiguse üleandmine ühele vanemale).

nõuetekohane täitmine.^{*21} Lepitusmenetlust alustatakse TsMS § 563 lõike 1 järgi juhul, kui vanem teatab kohtule, et teine vanem rikub lapsega suhtlemist korraldavat kohtumäärust või raskendab selle täitmist. Lepitamiseks võib kohus kui lepitusorgan^{*22} kutsuda vanemad enda juurde last puudutava lahkeli kokkuleppele lahendamiseks. Kohus arutab vanematega lapsega suhtlemise võimatuse tagajärgi lapse heolule ja juhib tähelepanu võimalikele sunnivahenditele, millega määrust täitma sundida, ja suhtlemisõiguse kitsendamise või äravõtmise võimalusele, samuti võimalusele lasta end nõustada perenõustajal (TsMS § 563 lg 3). Kohus peab püüdma saavutada vanemate kokkuleppe lapsega suhtlemise kohta (TsMS § 563 lg 4). TsMS § 563 lõike 7 kohaselt ei ole võimalik kohaldada ei sunnimeetmeid, muuta menetlusosaliste õiguste sisu ega kitsendada neid ilma lepitusmenetlust korraldamata ning ilma kohtumääruseta, mis tunnistab lepitusmenetluse ebaõnnestunuks.^{*23}

TsMS § 563 rakendamist on Riigikohus põhjalikult analüüsinud asjas 3-2-1-64-10, märkides muuhulgas, et „[k]ohtuväline lepitusmenetlus algab LepS § 11 lg 1 järgi eelkõige juhul, kui lepitusosalised on jõudnud kokkuleppele asja lahendamises lepitaja juures ning lepitaja on alustanud lepitusmenetlust [...] Samas loetakse lepitusmenetlus LepS § 11 lg 1 järgi alanuks ka siis, kui kohus on saatnud isikud asja lahendamiseks lepitaja juurde. [...] Tsiivilkohtumenetluse seadustik ega lepitusseadus ei sätesta, missuguste tsiivilasjade lahendamisel peaks kohus kohustama menetlusosalisi lisaks kohtumenetlusele osalema ka kohtuvälises lepitusmenetluses, ega seda, kas kohus saab ka kohtus toimuva lepitusmenetluse raames saata menetlusosalisi kohtuvälise lepitaja juurde. Kolleegiumi arvates võib kohus vajadusel kohustada vanemaid osalema kohtuvälises lepitusmenetluses juhul, kui vanemad vaidlevad kohtus vanema õiguste määramise või lapsega suhtlemise korraldamise üle TsMS § 550 lg 1 p 2 mõttes, kuid ei saa seda teha juhul, kui vanem ei täida suhtlemist korraldavat kohtumäärust ja selle tõttu on vähemalt ühe vanema avalduse alusel algatatud TsMS § 563 alusel kohtulik lepitusmenetlus. Lapsega suhtlemist korraldava jõustunud kohtumääruse rikumise tõttu algatatud lepitusmenetluse toiminguid saab TsMS § 563 mõtte kohaselt teha üksnes kohus ning sellest sätestest tulenevalt peab kohus ise menetlusosalisi lepitama ja eelkõige veenma määrust täitma. Kui vanemad ei mõista suhtlemist korraldava kohtumääruse täitmise vajalikkust, saab kohus TsMS § 563 lg-te 3 ja 6 järgi saata vanemad vajadusel perenõustaja juurde. Kuna kohtule on TsMS § 563 järgi antud samasugused võimalused vanemate lepitamiseks, nagu seda on lepitusseaduse järgi kohtuvälisel lepitajal, ei võimaldaks vanemate kohtuvälise lepitaja juurde saatmine viia mõistliku aja jooksul läbi tõhusat kohtulikku lepitusmenetlust^{*24}. Samas lahendis on Riigikohus tõlgendanud ka TsMS § 563 lõigetes 3, 4 ja 6 sätestatud kohtu kohustusi: kohus peab „vanemate lepitamiseks arutama vanematega lapsega suhtlemise võimatuse tagajärgi lapse heolule ja juhtima tähelepanu võimalikele sunnivahenditele määrust täitma sundimiseks, samuti suhtlemisõiguse kitsendamise või äravõtmise võimalusele, aga ka võimalusele lasta end nõustada perenõustajal. Eelkõige peab kohus vanemaid lepitades püüdma saavutada vanemate kokkulepet lapsega suhtlemise kohta. Üldmääringu ei tähenda aga seda, et kohus võib lepitusmenetluse lõpetada üksnes siis, kui vanemad on saavutanud kokkuleppe. Mõnel juhul ei suuda vanemad ka lepitusmenetluse käigus ühele meelele jõuda ja lepitusmenetlus luhtub. Ka sellisel juhul on kohtul õigus lepitusmenetlust lõpetada^{*25}. Kolleegium on seega andnud selged juhised alama astme kohtutele, mille kohaselt peab kohus tegema asja kiire lahendamise tagamiseks lepitusmenetluse toimingud ise.^{*26}

²¹ 1. jaanuaril 2013 kehtima hakanud reeglite kohaselt võimaldab TsMS kohtul lepitusmenetlust korraldada ka juhul, kui vanemad on lapsega suhtlemise korraldamises kokku leppinud muus kui notariaalselt tõestatud vormis ja see korraldus on varem toiminud pikema aja vältel ning kui selline lapsega suhtlemise korraldus vastab üldjoontes tavapärasele mõistlikule korraldusele (TsMS § 563 lg 2). Samast kuupäevast kehtib TsMS § 563 lg 9, mille kohaselt korraldab kohus lepitusmenetluse 60 päeva jooksul avalduse esitamisest arvates.

²² Riigikohus on asjas 3-2-1-64-10 märkinud: „Seega on kohus TsMS § 563 järgi vanema ja lapse suhtlemist reguleeriva kohtumääruse täitmisel tekkinud probleemide korral lepitusorgan, kes peab lepitama vanemaid lapsega suhtlemisel tekkinud probleemide lahendamisel ja aitama leida lahendusi kohtumääruse vabatahtlikuks täitmiseks ning lapsega suhtlemise edasiseks korraldamiseks.“

²³ Kohtueelne lepitus on oluline hilisemate menetluskulude kindlaksmääramise seisukohast. Üldine reegel TsMS § 164 lg 1 kohaselt on, et hagilises abieluasjas ja põlvnemisasjas kannab kumbki pool oma menetluskulud ise, kuid menetlusosalisest tingitud asjaoludel võib kohus menetluskulud jaotada teisiti. Kompromissi saavutamise surve tuleneb ka läbi menetluskulude jaotusest TsMS § 163 lg-s 2, mille kohaselt hagi rahuldamisel „osaliselt ja sellesarnases ulatuses, nagu on kohtumenetluses kompromissina pakkunud üks pool, võib kohus jätta menetluskulud tervikuna või suuremas osas poole kanda, kes kompromissiga ei nõustunud“.

²⁴ RKTkm 16.06.2010, 3-2-1-64-10, p 30–31

²⁵ Samas, p 32.

²⁶ Samas, p 32: „TsMS § 563 lg 6 järgi saab kohus tunnistada lepitusmenetluse ebaõnnestunuks juhul, kui vanemad ei saavuta ei kohtus ega perenõustaja juures kokkulepet või üks vanem ei ilmu kohtusse. Kuna kohus peab suunama vanemaid lapse

2.2.2. Tsiiviilõigusliku perelepituse Eesti praktika ja probleemid

Eestis puuduvad tsiiviilõigusliku perelepituse kohta statistika ja ka uuringud.^{*27} Perelepitajad tegutsevad aastast 1997.^{*28} Lepitaja Anneli Liivamägi sõnul toimib perelepituse praktika piirkonniti, aga mitte kõikjal Eestis ning võiks olla aktiivsem. Seejuures on leitud, et lepitusseadus läheb kohati pisut vastuollu perelepituspraktikaga, aga siiani pole see lepitajaid otseselt häirinud.^{*29}

Perekonnaõigusega tegelevad advokaadid näevad ennast praktikas aina enam mitteametliku lepitaja rollis. Olukorras, kus mõlemat vaidlevat poolt esindab advokaat, alustatakse õigusvaidluse lahendamist reeglina kohtuvälisest läbirääkimisest. Kohtusse pööratakse siis, kui on ilmne, et pooltevahelised erimeelsused on niivõrd suured ning nõuded ja positsioonid nii erinevad, et ilma kohtu sekkumiseta vaidlust lahendada ei saa. Seejuures loodavad advokaadid, et kohtumenetluses suudab kohus pooli kompromissile suunata.

Osa vanemaist võtab lastega seotud vaidluste korral ühendust kohaliku omavalitsuse sotsiaal- või lastekaitsetöötajaga.^{*30} Kohalikele omavalitsustele väljatöötatud soovituslikes sotsiaalteenuste juhistes^{*31} on kirjeldatud ka perelepitusteenust, samas on perelepitusteenus õigusaktidega reguleerimata. Ei ole selge, kas, kes ja millistel tingimustel peaks perelepitusteenust osutama, ega see, kas tegemist peaks olema avaliku või erateenusega. Arvestades Eesti olukorda, kus kohalikel omavalitsustel on erinev võimekus ja majanduslikud ressursid, millest lähtuvalt nad kohalikke teenuseid planeerivad ja osutamist korraldavad, on Eestis olukord perelepitusteenuse kohalike omavalitsuste poolt osutamisel paraku eba-võrdne. Perelepitusteenus Eestis on praegusel ajal peaaegu kõikjal klientide jaoks tasuta.^{*32} Enamik

---

huvides kokkuleppeid sõlmima, saab kolleegiumi arvates lugeda lepitusmenetluse kokkuleppe saavutamata tõttu ebaõnnestunuks juhul, kui kohus on teinud kokkuleppe saavutamiseks kõik endast sõltuva, sh selgitanud vanematele lapsega suhtlemist korraldava kohtumääruse täitmise kohustust ja rikkumise tagajärgi, samuti seda, milliseid meetmeid võib kohus kohaldada lepitusmenetluse ebaõnnestumise korral, aidanud vanematel kokkuleppele jõuda, pakkudes lapse huvidega kooskõlas olevaid alternatiive lapsega suhtlemist korraldava määruse muutmiseks, ning saatnud vanemaid isiklike konfliktide lahendamiseks perenõustaja juurde.“

²⁷ Statistikaameti andmetel lahutas 2012. aastal Eestis ametlikult 1710 lastega peret (neist ühe lapsega 1121 paari, 2 ja enama lapsega 589 paari). Arvutivõrgus: <http://pub.stat.ee/px-web.2001/Database/Rahvastik/03Rahvastikusundmused/04Abielulahutused/04Abielulahutused.asp>. Statistika puudub vabas kooselus elanud, ühiseid lapsi kasvatavate ja lahku minevate paaride kohta. Samuti puudub sisuline ülevaade kohtus menetletud perekonnaasjadest.

²⁸ Eestis koosneb perelepitaja väljaõpe 160 tunnist, mille hulgas on nii teoreetiline väljaõpe, praktilised ülesanded kui ka lepitusprotsessi superviseeritud korraldamine. Eesti Lepitajate Ühing, mis on kutset andev organ Eestis, aktsepteerib kutsele vastava ettevalmistusega lepitajaid ja järjest enam ka atesteeritud ehk kutsetunnistusega lepitajaid. Lisaks perelepitusteenuse pakkumisele on Eesti Lepitajate Ühing koolitanud järelkasvu ja tegelenud pisut teavitustööga. Valminud on perelepitajate kutsestandard ning 2013. aastal toimusid esimesed kutseksamid, s.t on hakatud lepitajate kvaliteeti testima ja teenuse kvaliteeti kindlustama. Ei ole üheselt teada, millise lepitusalase ettevalmistusega on sotsiaaltöötajad ja advokaadid. Eesti perelepitajad on kõige rohkem mõjuti saanud brittidelt, ka esialgne väljaõpe pärineb neilt. Euroopa eri maade perelepitajate lähenemine on üsna sarnane, kõik järgivad üldisi perelepitusteooriaid ja tehnikaid. Erinev on ainult see, kuidas protsess on seadusega reguleeritud ja kas lepitajad töötavad kohtute juures (koostöös) või mitte. Vt A. Liivamägi (viide 9).

²⁹ Lepitusseadusesse oli seaduse koostamisel kavandatud viide, et perelepitusmenetlust reguleerib sotsiaalhoolekande seadus, 2010. aastal vastu võetud lepitusseaduses selline viide aga puudub. Kohalike omavalitsuste sotsiaalteenuste soovituslike juhiste järgi teostab järelvalvet lepitusteenuse üle eelkõige Eesti Lepitajate Ühing, kellel on õigus koolitada perelepitajaid ning väljastada kutsetunnistus vastava tasemega lepitajale. Arvutivõrgus: <http://www.sm.ee/tegevus/sotsiaalhoolekanne/kohalike-omavalitsuste-sotsiaalteenuste-soovituslikud-juhised/perelepitusteenus.html>.

Samuti on lepitusseadus kirjutatud üsnagi üldsõnaliselt, seda on võimalik laiendada lepituse eri valdkondadele ning perelepitust silmas pidades on selles küsitavusi. Näiteks § 1 lg 4, mille järgi on lepitus seaduses sätestatud juhul kohustuslik kohtueelne menetlus, läheb vastuollu §-ga 1, mis ütleb, et lepitusmenetlus on pooltele vabatahtlik. Lisaks lahendatakse enamik perelepitusjuhtumeid kohtuväliselt. LepS § 22 lg 2 ütleb, et seaduses sätestatud juhtudel võib lepitusorgan poolt kohustada lepitusmenetluses osalema – segaseks jäävad need seaduses sätestatud juhtumid. Kui perelepituses kohustada poolt menetluses osalema, siis võib poolel puududa sisuline huvi protsessis osaleda. Kohustus eeldab võimu, s.t lepitusorgani või lepitaja võimuesindust, kuid perelepitaja ei saa tegutseda võimupositsioonilt muus osas kui protsessi ja vestluse juhtimisel. Pöördumine saab olla mõlemale poolele siiski soovituslik ehk vabatahtlik. Vt A. Liivamägi (viide 9).

³⁰ Sotsiaalministeeriumi laste hoolekande statistikast selgub, et kohalike omavalitsuste sotsiaal- ja lastekaitsetöötajad on 2012. aastal kohtuväliselt lahendanud vaidlusi 372 lapse elukoha, 264 lapse hooldusõiguse, 664 lapse suhtlusõiguse, 66 lapse suhtes otsustusõiguse, 28 lapse suhtes varahooldusõiguse ja 356 lapse suhtes ülalpidamiskohustuse täitmise üle. Arvutivõrgus: <http://sveeb.sm.ee/sveeb/>.

³¹ Arvutivõrgus: <http://www.sm.ee/tegevus/sotsiaalhoolekanne/kohalike-omavalitsuste-sotsiaalteenuste-soovituslikud-juhised/perelepitusteenus.html>. Juhiste järgi on perelepitusteenuse eesmärgiks „vanematevaheliste konfliktide lahendamisele kaasaaitamine nende lapse elukorraldust puudutavates küsimustes ning lapse huvisid arvestavate kokkulepete sõlmimine lapsevanemate vahel“.

³² Tallinnas on võimalik lastekaitsetöötaja suunamisel saada tasuta perenõustamisteenust MTÜ Eluliin juures (psühholoogiline kriisiabi, Pärnu mnt 9a, rahastab Tallinna Sotsiaal- ja Tervishoiuamet). Raplamaal on mõned edumeelsed kohalikud omavalitsused, mis aitavad lepitusteenust finantseerida. Osa väljaõppinud perelepitajaid teeb oma tööd põhitöö raames, s.t

perelepitajaid töötab erapraktikuna kas füüsilisest isikust ettevõtja vormis või mittetulundusühingu või äriühingu kaudu.

Kohtulike perevaidluste kontekstis peetakse perenõustajat oluliseks professionaaliks; nõustamist soovivad vanematele sageli nii kohud kui ka spetsialistid, et lahendada vanemate erimeelsused sisuliselt ning tagada seeläbi lapse parim huvi.^{*33} Praktikaks eeldab kohus reeglina lastekaitsetöötajalt teenuse osutamise tagamist. Samas on perenõustaja roll kohtumenetluses lahti seletamata ning selle tõttu võivad klientide või teiste menetlusosaliste ootused spetsialistile erineda reaalsest võimalustest ja perelepituse põhimõtetest.^{*34} Perenõustaja ise näeb oma rolli lapse esikohale seadmises, vanemate omavahelise suhte normaliseerimises ja usalduse taasloomises. Perenõustaja rõhutab oma neutraalsust, kohtumenetluse käigust ei ole perenõustajal ülevaadet. Perenõustaja kogemuse põhjal võivad vanemate advokaadid nõustaja juures saavutatud head kokkulepped ka ära rikkuda.^{*35} Seejuures on lapse advokaadi roll kohati jäänud liiga väikeseks ja lapse õiguslikud huvid ilma sisulise kaitseta. Ilmselt on siin vajalik ka advokaatide koolitus.

Advokaadid kohaldavad lepitust praktikaks kõige enam elatisvaidlustes, lahus elava vanema ja laste suhtluskorra kindlaksmääramise vaidlustes ning abielu lahutamise ja vara jagamise vaidlustes. Kuivõrd 1. juulist 2010 laiendati notariaadiseaduse täiendamisega^{*36} notarite pädevust ja ametitoimingute ringi ning notarid saavad kinnitada abielu sõlmimist ja lahutamist, saab kohtueelse lepitusmenetluse tulemusel lahendada abielu lahutuse ning vara jagamisega seotud erimeelsusi samaaegselt. See soodustab ja hõlbustab perevaidluste kohtuvälist lahendamist ning poolte lepitamist. Samas 1. juulil 2010 kehtima hakanud perekonnaseadus võttis vanematelt võimaluse lapse hooldusõiguse küsimustes kohtuvälise lahenduse saavutamiseks.^{*37} Nii ei ole hooldusõiguse üleandmine enam poolte kokkuleppel võimalik ning lahus elavate vanemate vahel hooldusõiguse üleandmiseks või hooldusõiguslike muudatuste tegemiseks tuleb igal juhul esitada maakohtule hagita menetluses avaldus.

Oluline on ka inimeste teadlikkuse parandamine, muutmaks ajale jalgu jäänud põhimõtteid. Laste ja perede arengukavas tuuakse uuringute põhjal välja, et eestimaalased ei otsi pereeluga seotud probleemide ilmnemisel abi ning on levinud seisukoht, et oma probleemidega peab ise hakkama saama.^{*38} Ka siis, kui omavalitsus perelepituse teenust pakub, ei kasutata seda.^{*39}

---

on mõned lastekaitsetöötajad, kes teevad peredega tööd lepitajana, kusjuures sama juhtumiga ei saa nad töötada lastekaitsetöötajana. Lastekaitsetööd teeb sellisel juhul kolleeg (nt Jõhvis). Vt A. Liivamägi (viide 9).

³³ K. Valma. Lapse parima huvi väljaselgitamine tsiviilkohtumenetluses vanematevahelistes hooldusõiguse vaidlustes. Magistritöö. Tallinna Ülikool, sotsiaaltöö instituut 2012, lk 83. Siinkohal võib perenõustamist mõista sisuliselt kokkuleppimist soodustava vahendusprotsessina, mille eesmärgiks on konfliktsete vanemlike suhete neutraliseerimine ja ühiste laste suhtes kokkulepete saavutamine. Lepitusteenus on kallis (era)teenus ega ole tasulisena kõigile klientidele kättesaadav, riigil ja kohalikel omavalitsustel puudub seadusjärgne kohustus seda teenust osutada. Kohalikul omavalitsusel on õigus valida ja otsustada, milliste teenuste kättesaadavust klientidele tagada (lepitus, nõustamine jm).

³⁴ Mõnedel juhtudel võib ka perenõustamise puhul olla risk, et suhte vägivaldne pool – kes on sageli koduvälistes suhetes äärmiselt sõnaosavad ja meeldivad – veenavad oma välise olemusega perenõustaja ära nii, et viimasele jääb suhte vägivaldsus märkamata (eriti arvestades, et tal puuduvad andmed kohtuprotsessi kohta). Meeste sellist käitumist korduvalt kogunud naised kardavad perenõustamist samamoodi kui lepitust ja selles olukorras perenõustamine võib olla sama kahjulik kui lepitus (vt lähemalt allpool). Psühholoog-psühhoterapeut S. Põldvere kiri K. Valmale, H. Häälele ja L. Survale. Tallinn, 5.03.2014 (kiri adressaatide valduses).

³⁵ K. Valma (viide 33), lk 85, 88.

³⁶ RT I, 09.10.2013, 8.

³⁷ Perekonnaseadus, § 137 ja 138. – RT I 2009, 60, 395; RT I, 27.06.2012, 12.

³⁸ Laste kaasatus ja vanemaharidus Eesti ühiskonnas: väärtushinnangute uuringu RISC erialalüüsi raport. Sotsiaalministeerium, Tns Emor 2008. Arvutivõrgus: http://www.sm.ee/fileadmin/meedia/Dokumendid/Sotsiaalvaldkond/kogumik/RISC_20eriaruanne_Pere_20ja_lapsed_2008_L6plik_28.05_1_.pdf. Ka laste ja perede arengukavas tuuakse välja, et vähese professionaalse abi kasutamise põhjuseks võib olla asjaolu, et nõustamis- ja teraapiateenuste eest tuleb tasuda inimesel endal. Vt Targad vanemad, toredad lapsed, tugev ühiskond. Laste ja perede arengukava 2012–2020. Sotsiaalministeerium 2011. Arvutivõrgus: http://www.sm.ee/fileadmin/meedia/Dokumendid/Sotsiaalvaldkond/kogumik/Laste_ja_perede_arengukava_2012_-_2020.pdf.

³⁹ Intervjuu Rae Vallavalitsuse lastekaitse spetsialisti Ketlin Kirsiga Delfi Eesti elu rubriigis 11.05.2013.

2.3. Perelepitus kriminaalmenetluse raames ja Eesti praktika

2.3.1. Kriminaalõigusliku perelepituse õiguslik raamistik

Kriminaalasjade raames lepitusmenetluse kasutamist käsitleb mitu **rahvusvahelist õigusakti**. Näiteks Euroopa Liidu Nõukogu raamotsuses ohvri seisundi kohta kriminaalmenetluses^{*40} on öeldud, et liikmesriigid peavad soodustama ja julgustama ohvri ja õigusrikkuja vahel lepituse/vahenduse kasutamist juhtudel, kus see on sobilik, ning kindlustama, et lepituse käigus sõlmitud kokkulepet võetakse arvesse kriminaalmenetluses.

Samas Istanbuli konventsiooni^{*41} artiklis 48 on eraldi välja toodud, et vältida tuleb kohustuslikke kohtuväliseid menetlusi, sh lepitamist lähisuhtevägivalla juhtumites. Ka Euroopa Parlamendi ja nõukogu direktiivi 2012/29/EL^{*42} 18 sätestab, et kuna lähisuhetes toime pandud vägivalla puhul on kurjategijaks isik, keda ohver peaks saama usaldada, siis võivad ohvrid vajada erilisi kaitsemeetmeid. Direktiivis on lisaks kirjas, et „[]lepitava õigusemõistmise teenused, nagu lepitus ohvri ja kurjategija vahel, pere ja lähikondlaste nõustamine ja kogukondlik karistuse määramine, võivad olla kuriteoohvrile suureks abiks, kuid selliste teenuste osutamisel on vaja kaitsemeetmeid, et ära hoida uut või korduvat ohvriks langemist ja hirmutamist. Selliste teenuste osutamisel tuleks eelkõige arvesse võtta kuriteoohvri huve ja vajadusi, leevendada talle osaks saanud kahju ja vältida edasise kahju tekkimist“^{*43}.

Lepitava õigusemõistmise teenuse ja menetluse (Eesti kontekstis kriminaalmenetluse lõpetamine leppimise tõttu) korraldamisel tuleb arvesse võtta „asjaolusid nagu kuriteo laad ja raskus, järgnenud trauma raskus, ohvri füüsilise, seksuaalse või psühholoogilise puutumatuse korduv rikkumine, jõudude ebavõrdsus kuriteoohvri ja kurjategija vahel, kuriteoohvri vanus, küpsus ja vaimsed võimed, mis võivad piirata või vähendada tema võimet teadlikult otsustada ja võivad osutada takistuseks tema jaoks positiivse tulemuse saavutamisel. Lepitava õigusemõistmise menetlus [peab] üldiselt jääma konfidentsiaalseks, välja arvatud juhul, kui pooled teisisi kokku lepivad, või juhul, kui see on liikmesriigi õigusaktide kohaselt vajalik ülekaaluka avaliku huvi tõttu. Teatavad tegurid, nagu lepitava õigusemõistmise protsessi jooksul tehtud ähvardused või sooritatud mis tahes vägivaldteod, võidakse avaliku huvi tõttu tunnistada avalikustamist vajavateks“^{*44}.

Klopets ja Tamm^{*45} on täheldanud, et enamik liikmesriike võimaldab kriminaalmenetluses lepitust kohaldada vähem tõsiste kuritegude puhul, pöörates sealjuures tähelepanu kuriteo karistuse piirmääradele.^{*46} On ka riike, kus lepitusmenetluse kohaldamisalale ei ole seatud piiranguid kuritegude raskusastme järgi (nt Soome, Saksamaa, Poola), vaid selle asemel on fookuses näiteks ohvri vanus, ohvri huvi lepituse vastu, lepituse poolte võimuvõrdsus lepitusprotsessis jms.

Eesti kriminaalmenetluse seadustiku^{*47} (KrMS) § 203¹ lõige 1 sätestab lepitusmenetluse kohaldamisala ja KrMS § 203² sätestab lepitusmenetluse läbiviimise korra. KrMS seab selged piirangud lepitusmenetluse kasutamisele teatavate kuritegude puhul.^{*48} Lepitusmenetluse kohaldamine eeldab, et

⁴⁰ Nõukogu raamotsus, 15. märts 2001, ohvrite seisundi kohta kriminaalmenetluses (2001/220/JSK), art 10. Arvutivõrgus: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=DD:19:04:32001F0220:ET:PDF>.

⁴¹ Council of Europe Convention on preventing and combating violence against women and domestic violence (Istanbul Convention). Arvutivõrgus: www.coe.int/conventionviolence.

⁴² Euroopa Parlamendi ja nõukogu direktiiv 2012/29/EL, 25. oktoober 2012, millega kehtestatakse kuriteoohvrite õiguste ning neile pakutava toe ja kaitse miinimumnõuded ning asendatakse nõukogu raamotsus 2001/220/JSK.

⁴³ Samas, preambuli p 46.

⁴⁴ Samas, preambuli p 46.

⁴⁵ U. Klopets, K. Tamm. Kriminaalmenetluse lõpetamine leppimise tõttu. Tallinn: Justiitsministeerium 2010, lk 9. Arvutivõrgus: <http://www.just.ee/orb.aw/class=file/action=preview/id=52673/Lepitusmenetluse+rakendamine.+Justiitsministeerium,+kriminaalpolitiika+osakond,+2010.pdf>

⁴⁶ Nt Ungaris, Portugalis ja Slovakkias on kriminaalmenetluses võimalik lepitada kuni 5-aastase vangistuse piirmääraga kuritegusid, Sloveenias kuni 3-aastase ja Belgias 2-aastase vangistuse piirmääraga kuritegusid. Vt samas, lk 9.

⁴⁷ RT I 2003, 27, 166; RT I, 04.10.2013, 5.

⁴⁸ Lepitusmenetluse kohaldamine on välistatud KarS §-des 122, 133, 134, 136, 138, 139, 141–143, 214 ja 263 nimetatud kuritegudes; täisealise poolt alaealise kannatanu vastu toimepandud kuritegudes; kui kuriteo tagajärjeks oli inimese surm; inimsusevastastes ja rahvusvahelise julgeoleku vastastes, riigivastastes, ametialastes, üldohtlikes ning õigusemõistmise vastastes kuritegudes (KrMS § 203¹).

Tuginedes karistusseadustiku, kriminaalmenetluse seadustiku ja ohvriabi seaduse muutmise seaduse eelnõu (939 SE I, Riigikogu X koosseis) seletuskirja p-le 3.2.2.3 „Lepitusmenetlus“, tuleb kohtuväliselt lahendada eelkõige kuriteod, mis oma loomult on isiklikud või kogukondlikud tüübid, mille menetlemine kriminaalkorras tekitaks üksnes rohkem pingeid või põhjus-

kriminaalmenetluse käigus on tuvastatud süüteo koosseis, õigusvastamus ja süü ning kriminaalmenetluse lõpetamiseks ja lepitusmenetluse korraldamiseks on olemas nii kannatanu kui ka kahtlustatava/süüdistatava nõusolek.^{*49} Muid piiranguid lepitusmenetluse kasutamisele kriminaalmenetluse raames Eesti õigusaktidega ette nähtud ei ole.

On leitud, et lepitamine võimaldab ohvri suuremat kaasamist otsustusprotsessi, suurendab inimeste osalus- ja turvatunnet ning vähendab kuriteoga kaasnenud pingeid, hirmu, viha jms tundeid, mis võivad äärmuslikel juhtudel viia omakohtuni. Lepitusmenetluse abil on võimalik saavutada ausam ja objektiivsem kuriteoga tekitatud kahju hüvitamine ning kannatanu õiguste ja huvide kaitse.^{*50} Eelnõu 939 SE I seletuskirjas on lisaks öeldud, et „leppimise puhul kaasatakse kannatanu karistusõiguse eesmärkide saavutamisse. See on oluline eelkõige karistuse mõistmise seisukohast“^{*51}. Seetõttu lisati eelnõuga karistusseadustikku^{*52} (KarS) § 57 lõikesse 1 punkt 9: uue karistust kergendava asjaoluna nähti ette kannatanu ja kahtlustatava/süüdistatava leppimine, kuigi see ei pea olema toimunud lepitusmenetluse raames.^{*53}

Seletuskirjas on öeldud, et lepitus võiks tulevikuperspektiivis kannatanu olemasolu ning poolte nõusoleku korral olla avatud kõigile, sõltumata kuriteo raskusest ja süü suurusest. Et iga leppimine ei pruugi tähendada automaatselt garantiid kriminaalmenetluse lõpetamiseks, võib see raskematel juhtudel (I astme kuriteod; II astme kuriteod, mille vastu on avalik menetlushuvi) olla üksnes karistuse kergendamise eelduseks.^{*54}

KrMS § 203¹ kohaselt teeb kriminaalmenetluse lõpetamise otsuse kohus prokuratuuri taotlusel või lõpetab menetluse prokuratuur, kui tegemist on teise astme kuriteoga, mille eest KarS ei näe karistusena ette vangistuse alammäära või näeb karistusena ette ainult rahalise karistuse. Praktikaks on KrMS § 203¹ peamiseks kohaldajaks prokuratuur. KrMS § 203¹ lõige 7 sätestab kaebeõiguse, mille järgi on kannatanul õigus esitada kaebus prokuröri tehtud kriminaalmenetluse lõpetamise määruse peale uurimiskaebe korras. Menetluse lõpetamisel kohtumäärusega on kannatanul vaid lepitusmenetluse puhul õigus esitada kaebus määruskaebe korras, rõhutades nii veelgi enam kannatanu olulist positsiooni lepitusmenetluses.^{*55}

KrMS § 203² sisaldab lepitusmenetluse korralduslikke sätteid. Kannatanu ning kahtlustatava või süüdistatava lepitusse suunamise eelduseks on mõlema poole nõusolek, mille andmisele eelneb lepitamismenetluse olemuse ning selle õiguslike tagajärgede selgitamine. Alaealise või piiratud teovõimega isiku puhul on vajalik ka tema vanema või muu seadusjärgse esindaja või eestkostja nõusolek. Reeglina peaks prokurör kriminaalasja lepitusmenetluse suunama kohtueelses menetluses, kuigi seda on võimalik teha ka kohtumenetluse etapis (nt kui kannatanu annab nõusoleku lepitusmenetluse kohaldamiseks alles kohtumenetluses). Kuna lepituse eelduseks on prokuratuuri taotlus, peab kohus lepitusmenetluse suunamise määruse tegemisel arvestama prokuratuuri seisukohaga.^{*56}

„Lepitusmenetluse osalised on kannatanu, kahtlustatav või süüdistatav ning alaealise või psüühikahäirega isiku puhul ka tema vanem, muu seadusjärgne esindaja või eestkostja.“ Eesti õigusruumi lepituse toonud eelnõu seletuskirjas nenditi, et „[l]epitusmenetluse olemuse ja eesmärgi tõttu ei ole kaitsja selle kohtuvälise menetluse osapooleks. Kaitsja saab oma kaitsealusele osutada õigusabi lepitusmenetluse kohaldamise nõusoleku andmise suhtes, samuti lepituskokkuleppe sõlmimise osas, kuid tal ei ole õigust võtta osa kohtumistest lepitaja juures. Kahtlustataval või süüdistataval on õigus [...] taotleda, et kriminaalmenetluse leppimise tõttu lõpetamise taotluse läbivaatamisele kutsutakse ka tema kaitsja“^{*57}.

---

taks riigi ülemäärase sekkumise eraasjadesse. Arvutivõrgus: http://www.riigikogu.ee/?op=emsplain2&content_type=text/html&page=mgetdoc&itemid=061660010.

Tuginedes teiste riikide lepitusmenetluse praktikale, on lepitamine kõige tõhusam isiku- ja varavastastes kuritegudes, mille toimepanijad üksteist tunnevad või kui toimepanija on alaealine. Vt B. Pihl. Lepitusmenetluse õiguslikud aspektid. Magistritöö. Tallinn: International University Audentes 2008, lk 58.

⁴⁹ Kriminaalmenetluse seadustik. Kommenteeritud väljaanne. E. Kergandberg, P. Pikamäe (koost.). Tallinn 2012, lk 490.

⁵⁰ Karistusseadustiku, kriminaalmenetluse seadustiku ja ohvriabi seaduse muutmise seaduse eelnõu seletuskiri (viide 48), p 2 „Seaduse eesmärk“.

⁵¹ Samas.

⁵² RT I 2001, 61, 364; RT I, 14.01.2014, 10.

⁵³ Karistusseadustiku, kriminaalmenetluse seadustiku ja ohvriabi seaduse muutmise seaduse eelnõu seletuskiri (viide 48), p 3 „Eelnõu sisu ja võrdlev analüüs“.

⁵⁴ Samas, p 3.2.2.3 „Lepitusmenetlus“.

⁵⁵ Kriminaalmenetluse seadustik. Kommenteeritud väljaanne (viide 49), lk 491.

⁵⁶ Karistusseadustiku, kriminaalmenetluse seadustiku ja ohvriabi seaduse muutmise seaduse eelnõu seletuskiri (viide 48), p 3.2.2.3 „Lepitusmenetlus“.

⁵⁷ Samas.

Lepitusmenetlus koosneb järgmistest osadest: juhtumi jõudmine lepitajani, kontakt lepitamise pooltega, lepitamise korraldamine, kokkuleppe tegemine, kokkuleppes toodud kohustuste täitmise jälgimine ning tulemuste teatamine menetlejale.^{*58} KrMS § 203² järgi saadab prokuratuur või kohus lepitusmenetluse rakendamise määrase lepitajale lepitamise korraldamiseks. „Lepitaja vormistab leppimise kirjaliku lepituskokkuleppena, millele kirjutavad alla kahtlustatav või süüdistatav ja kannatanu ning alaealise või psüühikahäirega isiku seadusjärgne esindaja või eestkostja. Lepituskokkulepe peab sisaldama kuriteoga tekitatud kahju heastamise korda ja tingimusi. Lepituskokkulepe võib sisaldada muid tingimusi. [...] Lepitaja saadab prokuratuurile lepituse käiku kirjeldava aruande. Leppimise korral lisatakse aruandele lepituskokkuleppe koopia. [...] Pärast kriminaalmenetluse lõpetamist kontrollib lepitaja [...] kohustusena kinnitatud lepituskokkuleppe tingimuste täitmist. Lepitajal on õigus nõuda kohustuse täitmist kinnitavate dokumentide ja teabe esitamist. Kohustuse täitmisest või täitmata jätmisest teavitab lepitaja prokuratuuri“^{*59} (sõltumata sellest, kas asja suunas lepitusmenetluse kohus või prokuratuur). Lepitajal on õigus prokuratuuri või kohtu loal ja tema määratud ulatuses tutvuda kriminaalasja materjalidega. Kohus või prokuratuur võib lepitaja välja kutsuda suuliseks küsitlemiseks, et selgitada lepitusmenetluse kokkuleppe sisu.

KrMS § 203¹ järgi ei või mistahes kohustuse täitmise tähtaeg ületada kuut kuud ning kohustuste täitmise üle teostab järelevalvet lepitaja. Kui isik, kelle suhtes on kriminaalmenetlus lõpetatud leppimise tõttu, ei täida talle pandud kohustusi, uuendab prokuratuuri taotlusel kohus kriminaalmenetluse oma määrasega.

KrMS reguleerib vaid õiguslikult olulisi menetlusetappe, kriminaalasjades lepitusemenetlust kui protsessi reguleerib **ohvriabi seadus**^{*60}, mille § 6³ sätestab, et lepitusteenus on KrMS §-s 203² sätestatud lepitusmenetluse korraldamine ja selle tulemusena sõlmitud kirjaliku kokkuleppe tingimuste täitmise kontrollimine. Kuigi vaid üksikud perevägivalla juhtumid edastatakse KrMS § 201 alusel alaealiste komisjoni^{*61}, on oluline välja tuua, et lepitusteenusena käsitatakse ka alaealisele **alaealise mõjutusvahendite seaduse**^{*62} § 3 lõike 1 punktis 4 sätestatud mõjutusvahendi kohaldamist. Lisaks reguleerib lepitust **lepitusmenetluse läbiviimise kord**, mis on sätestatud Vabariigi Valitsuse määrasega.^{*63}

Lepitusteenus loodi alternatiivina muude menetlusliikide kõrvale ning kriminaalmenetluse raames lepitamine on tehtud Sotsiaalkindlustusameti ülesandeks. Lepitusteenuse läbiviimise korra järgi määrab Sotsiaalkindlustusamet viie tööpäeva jooksul lepitusmenetluse rakendamise määrase registreerimisest arvates lepitusteenust osutava ametniku, teavitades sellest prokuratuuri või kohut. Lepitusmenetluse alustamiseks võtab lepitaja ühendust kannatanu ja kahtlustatava või süüdistatavaga ning piiratud teovõimega isiku puhul tema seadusliku esindajaga. Ta kontrollib lepitamise alguses poolte nõusolekut lepitusmenetluseks ning selgitab neile lepitusmenetluse eesmärki ja käiku; teavitab pooli lepitusmenetluse katkestamise ja lepituskokkuleppe rikkumise tagajärgedest, lepitaja õigusest kontrollida kohtu või prokuratuuri kinnitatud lepituskokkuleppe tingimuste täitmist ning muudest lepitusmenetluses tähtsust omavatest asjaoludest. Kohtumisi lepitaja, kannatanu ja kahtlustatava või süüdistatava vahel peab toimuma vähemalt kaks, lisaks lepitaja ja mõlema poole individuaalkohtumised enne ühiskohtumisi. Lepitusmenetluse korda sätestava Vabariigi Valitsuse määrase kohaselt sõlmitakse kahe kuu jooksul poolte vahel kirjalikult lepituskokkulepe, mis vormistatakse kolmes eksemplaris: üks eksemplar jääb kannatanule, üks kahtlustatavale või süüdistatavale ning üks lepitajale.

Juhul kui mõnega pooltest ei ole võimalik kontakti saada, teavitab lepitaja sellest prokuröri. Samuti kui enne lepituskokkuleppe sõlmimist on selgunud asjaolud, mille tõttu ei ole lepitusmenetluse jätkamine võimalik, peab lepitaja saatma prokuratuurile ettekande, kus on kirjas asjaolud, mille tõttu ei ole võimalik lepitusmenetlust teostada.^{*64}

Lepituskokkuleppes toodud kohustuste täitmise kontrolli eest vastutab lepitaja, kohus ja prokuratuur jälgivad eelkõige lepitamise õiguspärasust. Kohus ja prokuratuur võivad kriminaalmenetluse võimaliku

⁵⁸ Kriminaalmenetluse seadustik. Kommenteeritud väljaanne (viide 49), lk 492.

⁵⁹ KrMS § 203² lg 3–5.

⁶⁰ RT I 2004, 2, 3; RT I, 13.12.2013, 19.

⁶¹ J. Salla, L. Surva. Perevägivalla juhtumite menetluspraktika: 2010. Tallinn: Justiitsministeerium 2011, lk 5. Arvutivõrgus: <http://www.just.ee/orb.aw/class=file/action=preview/id=56017/Perev%E4givalla+menetluspraktika+anal%FC%FCs++Justiitsministeerium+2011+avalik.pdf>.

⁶² RT I 1998, 17, 264.

⁶³ Lepitusmenetluse läbiviimise kord. – RT I 2007, 46, 327.

⁶⁴ Karistusseadustiku, kriminaalmenetluse seadustiku ja ohvriabi seaduse muutmise seaduse eelnõu seletuskiri (viide 48), p 3.2.2.3 („Lepitusmenetlus“).

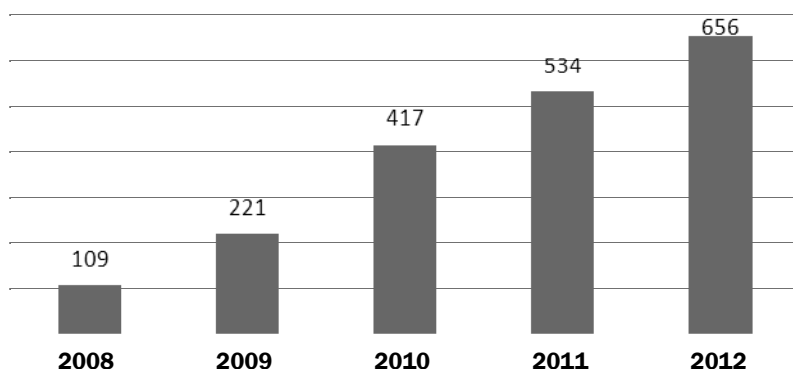
taastamise mõttes tähtsana kinnitada vaid osa kokkuleppe tingimusi, misjärel teostab lepitaja kontrolli vaid nende punktide üle.^{*65}

Oluline on meeles pidada, et lepitusprotsessi raames vaadatakse lepitaja abiga süvitsi konkreetset juhtumit, üht menetlust ning sageli jäetakse varasemad konfliktid vaatluse alt välja, sest need võiksid segada konkreetse menetluse rahumeelset käiku. Nagu on kirjas KrMS kommenteeritud väljaandes, on lepitusmenetluse keskmes kuriteoni viinud põhjuste väljaselgitamine, kuriteo kahjulike tagajärgede tuvastamine, kuriteo heastamise võimaluste otsimine ning selle kohta kokkuleppe saavutamine ohvri ja kurjategija vahel. Kokkulepe peab sisaldama kuriteoga tekitatud kahjude heastamise korda, aga pooled võivad kokku leppida ka muudes kohustustes, mida ei ole seaduses mainitud, kuid mis ei ole vastuolus muude seaduste ja heade kommetega. Kokkulepe võib lisaks varalise ja moraalse kahju hüvitamisele sisaldada reaaltoiminguid või teatud tegevustest hoidumist. Kokkuleppele laienevad lepinguõiguse üldnormid, mistap võib kannatanu tingimuste täitmata jätmisel pöörduda õiguskaitse saamiseks tsiviilkohtusse.^{*66} Kui kriminaalmenetlus kokkuleppe tingimuste rikkumise tõttu uuendatakse, jääb sõlmitud kokkulepe siiski jõusse ja kannatanul on õigus nõuda lepingu täitmist. Kokkuleppele laienevad lepinguõiguse üldnormid, mistap võib kannatanu tingimuste täitmata jätmisel pöörduda õiguskaitse saamiseks tsiviilkohtusse.^{*67}

2.3.2. Kriminaalõigusliku perelepituse Eesti praktika ja probleemid

Eestis sai kriminaalmenetluse raames lepituse kasutamine võimalikuks 2007. aastal, kui jõustusid KrMS asjakohased muudatused. Justiitsministeeriumi 2010. aasta analüüsist selgus, et ligi 60% kõikidest kriminaalmenetluse raames korraldatud lepitustest on seotud perevägivalla juhtumitega.^{*68} Võrdlusena võib tuua, et Soomes on sama näitaja 17%.^{*69} Eesti prokuröride ja lepitajate küsitlemisel selgus, et nad peavad perevägivalla asjades lepitamist pigem positiivseks võimaluseks.^{*70}

Alates lepitusteenuse rakendamisest on kriminaalmenetluse raames korraldatud lepitusmenetluste arv järjepidevalt suurenenud.^{*71}

Joonis 1. Lepitusse saanud kriminaalasjad 2008–2012

⁶⁵ Kriminaalmenetluse seadustik. Kommenteeritud väljaanne (viide 49), lk 494.

⁶⁶ Samas.

⁶⁷ Karistusseadustiku, kriminaalmenetluse seadustiku ja ohvriabi seaduse muutmise seaduse eelnõu seletuskiri (viide 48), p 3.2.2.3 („Lepitusmenetlus“).

⁶⁸ U. Klopets, K. Tamm (viide 45), lk 4.

⁶⁹ Mediation in criminal and civil cases 2012. National Institute for Health and Welfare, Finland. Arvutivõrgus: http://www.julkari.fi/bitstream/handle/10024/110164/Tr15_13.pdf?sequence=4.

⁷⁰ U. Klopets, K. Tamm (viide 45), lk 12.

⁷¹ U. Klopets, A. Leps, J. Salla. Menetlus ja tulemus. – Kuritegevus Eestis 2012. A. Ahven jt (koost.). Kriminaalpoliitika uuringud 17. Tallinn: Justiitsministeerium 2013, lk 37. Arvutivõrgus: http://www.just.ee/orb.aw/class=file/action=preview/id=59116/Kuritegevus_Eestis_2012.pdf.

Sõltumata konkreetsest kuriteost või selle liigist on oluline iga üksikjuhtumi puhul kaaluda lepitamise otstarbekust ning veenduda poolte nõusolekus lepitusprotsessiks.^{*72} Praktikast esineb probleeme mõlema aspektiga.

Arutleda võib selle üle, millised asjaolud mõjutavad kohut või prokuratuuri otsustama lepitusmenetluse kasuks. Ühelt poolt on lepituse rakendamine lihtsam viis kergemaid perevägivallaasju menetleda, teisalt peab iga juhtumi puhul sisuliselt kaaluma lepituse sobivust konkreetset juhtumil. Oluline on siinkohal, kas prokurör kohtub pooltega ja veendub nende nõusoleku siiruses, näiteks et ohvri sooviavaldus ei ole tingitud vägivaldsest ähvardusest. Tihtipeale on lepitusmenetlus kannatanu jaoks lihtsam, sest ütluste muutmisel kriminaalmenetluse jooksul võib ta valeütluste andmise süüdistusega muutuda ise kriminaalmenetluse objektiks. Küsimus on siinkohal lepitusmenetlust rakendavate prokuröride ja kohtunike professionaalsuses, kes juba enne asja lepitusse saatmist peaksid nägema, kas lepitusmenetlus on parim viis juhtumi lahendamiseks.

Kuigi lepitusmenetluses kriminaalasjades on olemas formaalne eesmärk – suunata kriminaalasi alternatiivsele rajale –, on lepitusel ka sotsiaalsed eesmärgid, sh rahu leidmine, kahjude hüvitamine, hirmu ja viha vähendamine, suhete parandamine. Lepitaja peab protsessi juhtimise juures silmas pidama, et sageli on kannatanu ja süüdistava kohtumine lepitaja juures nende esimene omavaheline kokkupuude pärast kuritegu, mis paratamatult võib tekitada ülevoolavaid emotsioone, raskendades vestlust ja lepituskokkuleppe tingimuste arutelu. Perevägivalla juhtumite puhul tuuakse sageli kriitiliselt välja, et lepituse pooled ei ole võrdsed, mistõttu võib ohvri nõusolek olla tingitud hirmust oma partneri ees – ta käsitab lepitust kui vägivaldse poole poolt pealesurutud sündi (kartes kohati isegi samasse ruumi minna, vt p 3.3 allpool).

KrMS näeb ette, et lepitajal on õigus tutvuda kriminaalmenetluse toimikuga, kuid praktikast seda sageli ei tehta. Samas on see vajalik, et aidata lepitajal paremini mõista kriminaalasia tagamaid ja mitte lähtuda vaid poolte ütlustest. Siinkohal võiks lahenduseks olla, et tutvumine muudetakse õigusest kohustuseks, kuigi sellise kohustuse lisamine suurendab lepitajate töökoormust, mis mõnes piirkonnas on praegugi liiga suur (nt Tallinnas, kus toimub enamik lepitusprotsessidest). Kui Tallinnas on rohkelt teenusepakkujaid, kelle juurde ohvreid suunata, ja palju nõustatakse telefoni teel, siis keskustest kaugemal, kus puuduvad vajalikud tugiteenused, tuleb iga ohvriga ohvriabitöötaja juures sellevõrra kauem tegeleda (lisaks lepitusele ka nõustada).

Lepitusprotsessi läbimine võib toetada õigusrikkude rehabilitatsiooni ning aidata vältida edasisi õigusrikkumisi, seda eriti noorte puhul. Peamine mõte lepituse taga tundub siiski olevat võimalus, et õigusrikkude saab hüvitada tehtud kahju ning kannatanu on enam protsessi kaasatud. Õigusrikkude jaoks on üheks lepitusprotsessis osalemise motivaatoriks kindlasti võimalus sel viisil vältida kriminaalkaristust ning sellekohast märget karistusregistris. Pere kontekstis on süüdimõistva kohtuotsuse vältimine sageli kõigi asjaosaliste huvides, sest nii on võimalik hoiduda kohtukulude ja sunniraha maksmisest. Tihti kaetakse menetluskulud kogu pere eelarvest, mistõttu lepitusmenetlus on vahel kogu perele materiaalselt kasulik.

Kohtumistel lepitajaga saab kumbki pool rääkida juhtunust, sündmustest ja asjaoludest, mis kuriteoni viisid, ning tagajärgedest, mida kuritegu on kaasa toonud. Eeldusel, et mõlemad pooled lepitajat usaldavad, annab lepitusprotsess võimaluse muude kahjude kõrval rääkida juhtunuga kaasnenud tunnetest ning see läbi leida lahendus konfliktile. Ettepanekuid kuriteoga tehtud kahju heastamiseks võib teha nii kannatanu kui ka kahtlustatav või süüdistatav. Siinkohal on olulised nii kannatanu huvid kui ka süüdistatava huvi ja võimalused neid täita, samuti kannatanupoolsete nõuete põhjendatus. Vaidlusi tekitavatel juhtudel on lepitaja ülesanne seista selle eest, et kokkuleppe tulemusel ei tekiks uut konflikti, et teo toimepanija suudaks nõuet täita ning see vastaks kannatanu ootustele. Et lepitamine oleks mõlemale poolele vastuvõetav, peab lepitaja protsessi käigus tagama, et üles ei jääks ebamõistlikke nõudeid, näiteks korteriomand *vs.* kriminaalmenetluse taastamine.^{*73}

Kuigi lepitusmenetluses saab kannatanu võrreldes muude lahendusviisidega kahtlustatava mõjutamise vahendite suhtes enim kaasa rääkida^{*74} ja lepituskokkuleppes määratakse erinevaid kohustusi, nt viisakuskohustused (84%), rahaline kohustus (27%), alkoholist/narkootikumidest hoidumine (18%), ravi või teraapia (14%) ning reaaloimingud (11%)^{*75}, siis üheks murekohaks praktikast on sisult aina tühjemad lepituskokkulepped, eriti juhtudel, kus pooled vägivaldast hoolimata kooselu jätkavad.

⁷² B. Pihl (viide 48), lk 58.

⁷³ S. Tigane. Lepitamise praktikast. – Sotsiaaltöö 2010/1, lk 34–36.

⁷⁴ J. Salla, L. Surva (viide 61), lk 7.

⁷⁵ U. Klopets, K. Tamm (viide 45), lk 25.

Lepituskokkuleppes kinnitatud tingimuste kontroll eeldab kannatanu aktiivset panust rikkumiste märkamisel ja nendest teavitamisel. Kui kannatanu neist teada ei anna, võib samuti öelda, et lepe on osaliselt sisutühi. Kannatanu peaks lepituskokkuleppe rikkumisest informeerima lepitajat, kes omakorda teavitab sellest prokuratuuri või kohut, mis on aluseks kriminaalmenetluse uuendamisel. Rikkumine peab olema tõendatud, et välistada potentsiaalset kannatanupoolset kättemaksu või kiusu, mille võimlikkusele prokurörid on viidanud. Ohvriabitöötajad seevastu lähtuvad kokkuleppe täitmise kontrollimisel sageli kannatanu ütlustest. Kui kannatanu väidab, et kahtlustatav on kokkulepet rikkunud, võtab ohvriabitöötaja kahtlustatava või süüdistatavaga ühendust ja püüab välja selgitada juhtunu asjaolud. Praktikas tuleb ette juhtumeid, kus tõendite puudumisel soovib ohvriabitöötaja järgmise sarnase intsidendi/rikkumise korral situatsioon ühel või teisel moel jäädvustada, et rikkumine fikseerida. Teisalt ei ole võimalik teatud kohustuste järgimist ise kontrollida. Näiteks kahtlustatavale kohustusena pandud piirangut jooobeseisundis mitte koju tulla saab kontrollida üksnes politsei, kes jooobe fikseerib. Raskesti kontrollitavate kohustuste kaalumisel saab lepitaja pooli nõustada.

Küsimusi on tekitanud kuuekuulise kontrollaja lõppemine ja kindlus selles, kas see ühtlasi tagab vägivalda lõppemise. Ohvriabitöötajatel on ette tulnud juhtumeid, kus mõni aeg pärast kontrollaja lõppemist kannatanuga kohtudes tuleb välja, et vägivald on edukast lepituskokkuleppesest hoolimata jätkunud. Kui vägivald kordub sama pere või suhte sees, siis on kannatanu teadlik kahtlustatava või süüdistatava vägivaldsest taustast. Kui aga tegu on selles suhtes esmakordse intsidendiga, siis oleks kasulik, kui ohvriabitöötaja ja tema kaudu ka kannatanu oleksid teadlikud vägivaldsete varasemast taustast. See info võib välja tulla nii konkreetse menetluse toimikust kui ka prokuröri või kohtuniku käest ning olla abiks kannatanu informeerimisel võimalikest riskidest pärast kuuekuulise kontrollaja lõppu.

Kokkuvõtlikult, Eestis kasutatakse kriminaalmenetluse raames lepitamist perevägivalda juhtumite puhul sageli. Kuigi lepitamine perevägivaldaasjades on vaieldav, näitab perevägivaldsete retsidiivsuse analüüs, et lepitusmenetluse läbinud vägivaldsete retsidiivsus on väiksem kui näiteks vanglakaristuse saanutel (15% vs. 24%).^{*76} Praktikas on lahtine, kuidas on tagatud vägivalda lõppemine pärast lepituskokkuleppe elluviimiseks antud kuut kuud. Puuduvad analüüsid selle kohta, kas pärast kuuekuulise n-ö katseaja läbimist vägivald peres lakkab.

3. Perelepitus rahvusvahelises praktikas: positiivsed tulemused ja kitsaskohad

3.1. Ülevaade lepituse kohaldamisest pereasjades eri riikides

Kuna Eesti kohta analüüsid puuduvad, anname põgusa ülevaate rahvusvahelistest uuringutest, seisukohtadest ja praktikatest seoses lepitusmenetluse kasutamisega pereasjades.^{*77}

Eri riikide (Šotimaa, Inglismaa ja Wales, Prantsusmaa, Rootsi, Taani, Austraalia, Kanada, USA ja Uus-Meremaa) õigusnormid ning tugiteenused lapse ja lahus elava vanema suhtluse korraldamisel käsitlevad õigus- ja sotsiaalteenuste raames ka lepitamist.^{*78} Paljudes riikides julgustatakse vanemaid lahendama lapse hooldusõiguse küsimusi eelkõige omavahel toetavate teenuste abil, et ennetada kohtusse pöördumist, sh kasutama lepitusteenust.^{*79}

USA-s, kus lepituse kasutamine on levinud, on üle 200 kohtuliku lepitusprogrammi, millest kolmandik on kohustuslikud, kolmandik vabatahtlikud ning ülejäänud kombineeritud. Keeruliste vaidluste korral kasutatakse lepitusmudelit, mis koosneb intensiivsetest teraapilistest ja nõustamisessioonidest kogu perele mitme nädala jooksul.^{*80} **Rootsis** toetatakse hooldusõiguse küsimuste lahendamist esmaselt kohalike

⁷⁶ J. Salla, L. Surva. Perevägivaldsete retsidiivsus. Tallinn: Justiitsministeerium 2012, lk 4. Arvutivõrgus: <http://www.just.ee/orb.aw/class=file/action=preview/id=57654/Perev%20E4givaldsete+retsidiivsus.pdf>

⁷⁷ Siinkohal ei erista autorid lepitust tsiviil- ja kriminaalasjades, sest esiteks ei kasutata kõigis riikides sellist jaotust ja teiseks enamasti on järeldused kohaldatavad mõlemal juhul.

⁷⁸ F. Wasoff. Dealing with Child Contact Issues: A Literature Review of Mechanisms in Different Jurisdictions. Centre for Research on Families and Relationships, University of Edinburgh 2007, lk 11–28.

⁷⁹ Tavaliselt on tegemist kombineeritud meetoditega, mis hõlmavad informatsiooni ja nõu andmist, erasektori osutatavaid toetavaid teenuseid ning lõpuks õiguslikku ja kohtu sekkumist konfliktsete või keeruliste juhtumite puhul.

⁸⁰ P. O'Connor. Child Access in Canada: Legal Approaches and Program Supports, Family, Children and Youth Section. Department of Justice Canada 2002. Viidatud: F. Wasoff (viide 78), lk 19–20.

omavalitsuste poolt sotsiaalteenuste võimaldamisega, millele vajadusel järgneb kohtu sekkumine. Enne kohtusse pöördumist arutab ekspert vanematega läbi koostöö, seda võimalust pakuvad kõik omavalitsused ja see on tasuta. Vestlusi juhib lepitaja (tavaliselt sotsiaaltöötaja), toimub 2–3 kohtumist mõne kuu jooksul, lapsi kohtumistele ei kaasata.^{*81} Ka **Taani** kohalikud omavalitsused pakuvad hooldusõiguse küsimustes tasuta nõustamist. Nõustaja on laste juhtumite ekspert: psühholoog, lastekaitsetöötaja või psühhiaater; nõustamine on konfidentsiaalne. Osaleda võib ka ainult üks vanem. Kui vanemad ei jõua kokkuleppele, pakutakse lepitust, kui mõlemad on valmis koostööd tegema. Lepitus on tasuta, sessioone viivad läbi kaks vahendajat: jurist ja laste juhtumite lahendamise kogemusega spetsialist.^{*82} **Inglismaal ja Walesis** oli 2004. aastal üle 500 pereteenuste keskuse. Väiksem osa keskusi pakuvad lisaks muudele pereteenustele ka lepitamist.^{*83} **Prantsusmaal** kohtub kohtunik mõlema poolega eraldi ja vähemalt ühel korral ilma advokaadi kohalolekuta ning rõhutab kokkuleppele jõudmise eeliseid lapsi puudutavates küsimustes. Kohtunik võib ka lastega kohtuda. Ka advokaadid aktsepteerivad kokkuleppele jõudmisele keskendumist. Kohtusüsteem on orienteeritud ennetavale lähenemisele ning toetavatele teenustele, sh lepitamine.^{*84} **Austraalias** on lepitus lapse hooldusõigust või suhtlust käsitlevate vaidluste lahendamiseks kättesaadav kohtuprotsessi igas astmes, seda saab määrata kohtunik poolte nõusolekul. Kohtu võimaldatavat vahendamist juhendavad kogenud juristid tasuta teenusena ja see on konfidentsiaalne. Juhtumitega, milles ei jõuta kokkuleppele, jätkatakse kohtus. Kohtud kasutavad ka kohtuväliseid lepitusteenuseid. **Uus-Meremaal** korraldab vaidluse puhul kohus nõustamise professionaalse nõustaja juures – see on konfidentsiaalne ja tasuta. Kui vanemad kokkuleppele ei jõua, korraldab lepitusessiooni kohus.^{*85}

Seega on eri riikides tegemist väga erinevate lähenemiste, samuti pakutavate lepitusvõimalustega – nii kohtulike kui ka kohtuvälise, nii juriidilise lähenemise kui ka sotsiaalteenuste osutamise, kasutatakse ka erinevaid lepitusviise. Eri lähenemistel on siiski üks eesmärk: vaidluste ärahoidmine, lahendamine ja klientide nõustamine. Tavaliselt on tegemist eri valdkondades osutatavate õiguslike ja sotsiaalteenustega, mis võivad olla omavahel läbi põimunud, olla seotud kohtutega või kohtust sõltumatud.

Walker toob välja, et sotsiaaltöö ja vaimse tervise spetsialisti taustaga lepitaja oli sobivam tegelema laste ja vanemluse teemadega, võrreldes õigusliku taustaga lepitajatega. Ta leiab, et senistes uurimustes on siiski märkimisväärsed puudusi: on vähe uuringuid, mis analüüsivad eri lepitusliikide eeliseid (probleemi-lahendus, muutustele suunatud, terapeutiline, soodustav vahendus ja hindav vahendus), nende tulemuslikkust ja seda, kellele tooks konkreetne lähenemine kaasa rohkem kasu.^{*86} Puuduvad uurimused lepitaja käitumise ja sekkumise, vaidluse poolte omaduste ja käitumise ning kõige eelneva koostoime ja mõju kohta tulemustele.^{*87}

Kriminaalmenetluses on riigid lepituse poolte võrdsuse tagamiseks kasutanud erinevaid lähenemisi, sh piiranud kuritegusid, mille puhul lepitamine üldse võimalik on, või tõmmanud vanuselisi piiranguid lepitamise kasutamiseks. Peamine põhjus selleks on, et protsessi käigus ei tohi kannatanu sattuda uuesti ohvriks.

Justiitsministeeriumi analüüsist selgub, et näiteks Ungaris peetakse kriminaalmenetluses lepitamist sobivaks viisiks peresiseste konfliktide lahendamisel, sest seal läbi saab vähendada kannatanute teisest ohvristamist (välistatud on lepitusmenetluse kasutamine korduvalt samalaadse teo toimepanija puhul). Iirimaal, Tšehhis ja Luksemburgis on lepitusmenetluse kasutamine perevägivalda juhtumites välistatud. Belgias ja Rootsis on lepitusmenetluse kasutamine perevägivalda juhtumites küll lubatud, aga praktikas peetakse seda pigem ebasobivaks lahendusviisiks.^{*88}

⁸¹ U. Bjornberg. Children and Parents after Divorce. Policy and Practice in Sweden. Paper presented to the seminar on the children of divorce: parentage and citizenship. Barcelona, September 2002. Viidatud: F. Wasoff (viide 78), lk 22–23; E. Ryrstedt. Methods to Resolve Disputes between Separated Parents – In the Best Interest of the Child. Paper presented to the Workshop on Contact between Children and Separated Parents. Onati Spain, September 2005. Viidatud: F. Wasoff (viide 78), lk 22–23.

⁸² F. Wasoff (viide 78).

⁸³ J. Hunt, C. Roberts. Child Contact with Non-Resident Parents. Family Policy Briefing. 3. Department of Social Policy and Social Work. University of Oxford 2004. Viidatud: F. Wasoff (viide 78), lk 27.

⁸⁴ B. Bastart. Different Approaches to Post-Divorce Family Relationships: The Example of Contact Centres in France. – Family Law: Processes, Practices and Pressures. J. Dewar, S. Parker (eds.). Oxford: Hart Publishing 2003, lk 271–278. Viidatud: F. Wasoff (viide 78), lk 24.

⁸⁵ F. Wasoff (viide 78), lk 23–24.

⁸⁶ J. Walker (viide 13).

⁸⁷ J. B. Kelly. Family Mediation Research: Is There Empirical Support for the Field? – Conflict Resolution Quarterly 2004 (22) 1–2, lk 3–35. Viidatud: J. Walker (viide 13).

⁸⁸ U. Klopets, K. Tamm (viide 45), lk 12.

3.2. Perelepituse positiivsed tagajärjed eri riikide näitel

Eri riikides on otsitud ka vastust küsimusele lepitusmenetluse tõhususe kohta. Kas lepituse tulemuseks on kokkuleppele jõudmine, majanduslik kasu, osalejate rahulolu, pikaajalised positiivsed tulemused jms?

Austraalias leiti lepitustulemuste hindamise käigus, et 75% Sydney ja Melbourne'i juhtumite puhul jõuti kokkuleppele.^{*89} **USA-s** näitab enamik uuringuid suurt kokkulepete hulka nii vabatahtliku kui ka kohustusliku lepituse puhul, millega kaasneb rahulolu kõrge tase ja kokkulepetest kinnipidamine. Enamasti on osalejad protsessiga rahul. Lepituses lahenduseni jõudmise osakaal erineb programmi, kuid keskmine tulemus on 40–80%. Rahulolu sõltub asjaolust, kas kokkuleppele jõuti, kuid tase on keskmiselt 60–93%. Tõenäoliselt on lepituse tulemuseks kokkulepe ja kaasnevad muutused käitumises, kui lapsevanematel on võimalus pikaajalisemalt kohtuda kogenud lepitajaga, kes keskendub nende omavahelise suhtluse parandamisele.^{*90}

Robert E. Emery korraldatud, 12 aastat kestnud uuringust selgus, et vanem, kelle juures laps ei elanud ja kelle pere kasutas lepitusmenetlust, nägi oma last palju tihedamini, kui see vanem, kelle hooldusõiguse küsimust arutati kohtus. Ühtlasi hinnati ka lepitusmenetluse läbinud vanemaid oma lastele paremateks vanemateks. Uuringust nähtub lisaks, et lepitatud vanemate vahel esines märkimisväärselt vähem konflikte ning lepitusmenetluse tulem oli ka pikas perspektiivis positiivne nii laste kui ka vanemate jaoks. Täheldatav oli ka vanemate rahuolu lepitusega lausa 12 aastat hiljem. Lapsest lahus elavatest lepitust kasutanud vanematest 28% kohtusid 12 aastat hiljem oma lastega kord nädalas (võrdlusena 9% vanematest, kes läbisid kohtumenetluse, ja 11% riigis keskmiselt). 52% lahus elavatest vanematest, kes kasutasid lepitust, rääkisid 12 aastat hiljem vähemalt kord nädalas oma lastega (võrdlusena 14% kohtumenetluse läbinud vanemaid ja 18% riigis keskmiselt). Last kasvatav vanem, kes oli lepituse läbinud, hindas kõrgemalt lahus elava vanema vanemlike oskusi (distsipliin, hooldus, religioosne ja moraalne õpetus, asjaajamine, tähtpäevade tähistamine, olulistel sündmustel osalemine, kooli ja kiriku tegevuses osalemine, vaba aja tegevused, puhkuse veetmine ja koos probleemide arutamine).^{*91}

Saara Kinnunen suurte kogemustega pereterapeutina toob välja, et pärast vanemate lahkuminekut on lapse seisukohalt olulisim vanemate koostöö.^{*92} Lapse seisukohalt on oluline, et vanemad ei tülitseks ega oleks masendunud. Kinnunen nõustub uurimustega, mille järgi vanemate lahkumineku negatiivsed mõjud lapsele sõltuvad peamiselt viisist, kuidas lahku minnakse. Tülitsevad vanemad kahjustavad lapse arengut. Sellest seisukohast on väga oluline lahku minevatele vanematele lepituse võimaldamine, et laste elukorraldus võimalikult kiiresti stabiliseerida.

Erinevate analüüside põhjal saab väita, et perelepitus on vanematele abiks, jõudmaks kokkuleppele laste elukorralduse küsimustes, lepitusprotsess soodustab vaidlevate poolte tasakaalukat suhtlust ja lahenduste leidmist ning aitab keskenduda laste heaolu küsimustele. Perelepitusprotsessi kasu saab mõõta ajas ja rahas, kuid ka emotsionaalses heaolus.^{*93} Klopets ja Tamm^{*94} toovad välja, et uuringute järgi suurendab mõlema poole vaba tahe lepituses osaleda tõenäosust, et nad ka realselt lepitusprotsessis osalevad, kokkuleppele jõudmise nimel koostööd teevad, ning teisalt aitab mõlemaid pooli rahuldav kokkulepe tagada, et sellest ka kinni peetakse.^{*95}

Fuchs^{*96} toob välja, et perevägivalda juhtumites lepitusmenetluse pooldajate sõnul saab lepitusmenetluses ohver olulisemal määral olla kaasatud otsustamisprotsessi, mis garanteerib talle

⁸⁹ F. Wasoff (viide 78), lk 13.

⁹⁰ J. B. Kelly. A Decade of Divorce Mediation Research. – *Fam. & Conciliation Cts. Rev.* 1996 (34), lk 373, 380. Viidatud: N. Ver Steegh. Family Court Reform and ADR: Shifting Values and Expectations Transform the Divorce Process. Faculty Scholarship. Paper 213, 2008, lk 662–663. Arvutivõrgus: <http://open.wmitchell.edu/faesch/213>.

⁹¹ R. E. Emery, L. Laumann-Billings, M. Waldron, D. A. Sbarra, P. Dillon. Child Custody Mediation and Litigation: Custody, Contact, and Co-Parenting 12 Years after Initial Dispute Resolution. – *Journal of Consulting and Clinical Psychology* 2001 (69), lk 323–332.

⁹² S. Kinnunen. Paarisuhe lõpeb, aga vanemlus jätkub. Jaotusmaterjal 17.–18.08.2010 MTÜ Ellu ja Tallinna Sotsiaal- ja Tervishoiuameti koostöös korraldatud rahvusvahelisel seminaril „Tugiisiku võimalused toetada üksikvanemaga peret“.

⁹³ L. A. Shaw. Divorce Mediation Outcome Research: A Meta-Analysis. – *Conflict Resolution Quarterly* 2010 (27) 4, lk 448; A. Lawrence, J. Nugent, C. Scarfone. The Effectiveness of Using Mediation in Selected Civil Law Disputes: A Meta-Analysis. Canada Department of Justice 2007, lk 11–23; J. Walker (viide 13).

⁹⁴ R. A. M. van Schijndel. Confidentiality and Victim-Offender Mediation. Maklu 2009. Viidatud: U. Klopets, K. Tamm (viide 45), lk 16.

⁹⁵ U. Klopets, K. Tamm (viide 45), lk 16.

⁹⁶ A. Fuchs. Considering the Needs of Domestic Violence Victims: The Exceptions to Minnesota's Alternative Dispute Resolution Rule 114. The Battered Women's Justice Project 2011, lk 2. Arvutivõrgus: http://www.bwjp.org/files/bwjp/articles/Considering_The_Needs_Of_Domestic_Violence_Victims_Mediation.pdf.

võtmepositsiooni menetluses. Ühtlasi on lepitusmenetlus paindlikum ning pooled tuginevad kokkuleppele jõudmiseks juhtumi spetsiifilistele asjaoludele ja oma individuaalsetele vajadustele. Lepitaja ülesanne on tasakaalustada poolte võimuvahetust nii, et väärkohtleja ja ohver oleksid menetluses võrdsel positsioonil (seejuures mitte näilikult, vaid tegelikult). Paljud pooldajad arvavad ka, et lepitus vähendab tulevikus perevägivalda intsidentide arvu, kuigi selle kohta pole teaduslikku tõendusmaterjali. Väidetakse, et kohtumenetlus ei võimalda väärkohtlejal ohvri ees vabandada ning süvendab vaid seda, et edaspidi eitatakse, et on käitunud valesti ning toime on pandud kuritegu. Ühtlasi võib seetõttu tulemiks olla poolte veelgi süvendatud vihkamine, vaenulikkus ning teineteise süüdistamine.

3.3. Probleemid perelepituse kasutamisel

Kuigi lepitamise eesmärk on vähendada pingeid poolte vahel, saavutada häid tulemusi, parandada vastastikuseid suhteid ja selle kaudu suhteid laiemas kogukonnas^{*97}, ei sobi lepitusprotsess kõigile ja selle rakendamine teatud kontekstis on küsitav.

Kanadas on leitud, et see toimib hästi madala konfliktitasemega paaride puhul, kuid ei sobi lähisuhtevägivalda juhtumitel. Küsitav on õigus ja kokkulepete läbipaistvus ning piisavate menetluslike kaitsemeetmete olemasolu ebavõrdse läbirääkimispositsiooniga isikute korral. On tekkinud kahtlused mõnede lepitajate oskustes ja väljaõppes.^{*98}

Shaw toob oma eri uuringute analüüsis välja lepituse läbinute protsessi ja tulemusega rahulolematuse põhjused.^{*99} Pooled uuringus osalenutest kirjeldasid lepitusessiooni pingelise ja ebameeldivana ning 20–30% kirjeldas protsessi segadust tekitavana. Lisaks tõdesid uuringus osalenud, et nad ei saanud aru lepituse eesmärkidest. Näiteks olid mõned osalejad häiritud, sest nad arvasid, et lepituse eesmärk on nende kooselu päästmine. Teised, kes olid huvitatud kooselu jätkamisest, olid pahased, et lepitaja ei soovitanud partnerile teise võimaluse andmist, ning mõned arvasid, et lepitaja teeb lõpliku otsuse või et lepitus on üks nõustamise vormidest. Mõned lepituses osalenutest tundsid, et lepitus toimus kiirustades, ning lepituses osalenud naised väljendasid sagedamini tunnet, et neid oli endine elukaaslane kokkuleppeks survestanud, nad tundsid end ebamugavalt oma tundeid väljendades, nad tundsid viha mitme sessiooni käigus ning lepitaja oli nii jõuline, et kokkuleppe tingimused pandi neile ette.^{*100}

Ver Steegh vastab küsimusele, kas väärkohtlemise ohvrid võiksid lahkuminekule olukorras kasutada lepitust, et mõnedel juhtudel on vastus „ei“, teistel „võib-olla“ eeldusel, et lepitus on vabatahtlik ja erioskustega lepitaja kasutab spetsiaalset lähenemist. Isegi siis peab otsus lepituse kasutamise kohta arvestama ohvri erilist olukorda ja reaalseid võimalusi. Otsus tuleb teha juhtumi põhjal pärast ohvriga konsulteerimist. Lepitust tuleks pakkuda ühe võimalusena teiste seas. Ohvrid peavad olema informeeritud valikuvõimalustest, teavitatud valikute plussidest ja miinustest ning nõustatud, milline valik võib tulla neile kasuks.^{*101}

Eesti Lepitajate Ühing tõdeb, et perelepitus ei sobi perevägivalda juhtumite puhul, kus üks pooltest on domineerival, teine alandlikul positsioonil, kuivõrd lepitusprotsess eeldab võrdseid pooli.^{*102} Samas on lähisuhtevägivalda määratlus väga hägune – mõne jaoks on see füüsiline vägivald, mõne jaoks midagi muud.^{*103}

Perevägivalda juhtumite lepitusmenetluse vastaste põhiliseks argumendiks on see, et lepitus ei suuda perevägivalda juhtumite puhul tasakaalustada poolte positsioone. Ühtlasi ei suuda väärkohtlemise ohvrid tihti oma vajadustes ja nõuetes selgusele jõuda või neid adekvaatselt väljendada ega oska oma vajadusi seada kõrgemale abikaasa omadest. Olulist rolli mängib hirm ja sõltuvussuhe. Kui ohver esitabki edukalt oma nõudmised vastaspoolele, pole tal tihtilugu usku lepitusmenetluse tulemissse ja ta eeldab, et vastaspool

⁹⁷ S. Tigane (viide 73), lk 34–36.

⁹⁸ F. Wasoff (viide 78), lk 17.

⁹⁹ L. A. Shaw (viide 93), lk 449.

¹⁰⁰ J. Pearson, N. Thoennes. Divorce Mediation Research Results. – Divorce Mediation Theory and Practice. J. Folberg, A. Milne (eds.). New York: Guilford Press 1988. Viidatud: L. A. Shaw (viide 93), lk 499–450.

¹⁰¹ N. Ver Steegh. Wes, No, and Maybe: Informed Decision making about Divorce Mediation in the Presence of Domestic Violence. – William & Mary Journal of Women and the Law 2003 (9) 2, art 2. Arvutivõrgus: <http://open.wmitchell.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1207&context=facsch>.

¹⁰² Arvutivõrgus: <http://www.lepitus.ee/customization>.

¹⁰³ Vt A. Liivamägi (viide 9).

ei väärtustaks niikuinii saavutatavat kokkulepet. Kuna lepitaja peab olema ja jääma neutraalseks ning arvestama võimalikult palju mõlema poole huvidega, võib tekkida olukord, kus väärkohtleja jätkab menetluse kestel ohvriga manipuleerimist ning kontrollib teda jätkuvalt, suurendades ohvri abitusseisundit veelgi.^{*104}

Traumade all kannatanud inimesed on sageli eriti haavatavas seisundis. Kannatanul ilmnevad, sõltuvalt konkreetsest olukorrast kas suuremal või väiksemal määral, posttraumaatilisele stressihäirele (PTSH) või ägedale stressihäirele omased või lähedased kehalised ja meelelised reaktsioonid. Kohtumine isikuga, kes on olnud traumaatiliste kannatuste põhjustaja, võib taaskäivitada traumat kordava läbielamise. Organism annab signaali, et inimene on endiselt traumaatilises protsessis, ja see halvab nii keha kui ka psüühika. Lülitiks võib olla ka traumat meenutavas tegevuses osalemine või kokkupuude valuliste asjaoludega, traumaga seotud objektide nägemine. Samas, isik ei suuda teadvustada, mis tema seisundid käivitab või mis on tema ärevuse ja valvsuse ning enese- ja keskkonnataju tegelikeks allikateks. Teda valdavad hirm ja segadus, ka häbi. Silmade ette võivad tulla pildid möödanikust (ingl k *flash-back*). Ilmneb emotsionaalne ebastabiilsus ärrituvusest ja vihapursetest ükskõiksuse ning apaatiani. Inimene ei suuda keskenduda, „kohal olla“, mõelda ega otsustada. Kasutusel on kaitseviisid, mis ei pruugi olla adekvaatsed (inimene püüab vältida tegevusi, kohti, isikuid, mis valulisi mälestusi esile kutsuvad). Sellises seisundis inimene pole läbirääkimiste situatsioonis võrdväärne partner.^{*105}

Seega võib lepitusmenetlus, mis peaks oma olemuselt soosima poolte positsioonide võrdsust ning võimaldama ohvrile kahju heastamise, kalduda hoopis väärkohtleja kasuks. Ühtlasi ei ole ohvrile tagatud lepitusmenetluse käigus samaväärset kaitset, nagu tal oleks kohtumenetluses. Arvatakse ka, et lepituse kasutamine perevägivalda juhtumites võib hiljem süvendada füüsilise ja psühholoogilise vägivalda jätkumise riski. Ühtlasi võib lepitusmenetlus inimlikustada väärkohtleja käitumist, mis saadab nii väärkohtlejale kui ka ohvrile väär signaali, et konkreetne tegu oli mingil moel mõistetav. Neutraalsel lepitajal ei ole autoriteeti, mis annaks väärkohtlejale mõista, et talle määratud kokkuleppe tingimused on otseselt tema sooritatud tegude tulemus. Ühtlasi ei pea väärkohtleja võtma vastutust oma sooritatud teo eest, kuigi ta peab ohvrile tekitatud kahju heastama ning üldjuhul ka vabandama. See aga ei anna paraku mingit kindlat tagatist, et ta tulevikus samasuguseid tegusid toime ei pane.^{*106}

Lisaks perelepituse küsitavale sobivusele lähisuhtevägivalda juhtumite puhul tuuakse eespool viidatud uuringutes probleemidena välja lepitajate professionaalsuse ja eriväljaõppe olulisus.

4. Teiste riikide ja Eesti praktika alusel kujunenud soovitused

Eri riikide analüüside põhjal on võimalik alljärgnevalt välja tuua konkreetsed soovitused perevaidluste lepitusmenetluses lahendamiseks.

Ver Steeghi järgi sisaldab lähisuhtevägivalda taustaga paari lepitamise puhul spetsiaalne lähenemine põhireeglite paikapanekut, turvalisuse planeerimist, eraldi sessioone mõlemale, vajadust mööda advokaadi ja tugisiku kohalolekut. Samuti tuleks pooltele pakkuda muid teenuseid ning lepitaja peaks vanemaid toetama vanemlusplaani koostamisel, mis tagab nende mõlema ja ühiste laste füüsilise turvalisuse ja psüühilise heaolu. Lepitusprotsessi pikkus ei tohiks olla piiratud ja peaks hõlmama kõiki lahendamist vajavaid

¹⁰⁴ A. Fuchs (viide 96), lk 4.

¹⁰⁵ Sageli põimuvad viimase traumaatilise kogemusega eelnenud rasked sündmused ja eriti lapsepõlve üleelamised suhetes autoriteetidega (vanemad, õpetajad, treenerid jne). Kõik see kokku annab keeruka, raskesti hoomatava kombinatsiooni. Tugevat mõju omab puudulik emotsionaalne kontakt ema ja/või isaga või otsene vägivald ema või isa poolt. Sageli on kogemusest vormunud toimetulekumuster: suutmatus oma emotsioone ära tunda, emotsionaalne ebaküpsus, suutmatus, tahtmatus või oskamatus oma emotsioone reguleerida, suhtlemisraskused, nõrk eneseteadvustamise võime, oskamatus endast piisavalt hoolida, ükskõiksus oma elu (ja ka laste elu) suhtes, mitteamusaamine ohust, ülemaärane riskikäitumine või ülemaärane toimetulek, sõltuvuskäitumine selle variatsioonides, ülemaärane enesesüüdistus, üksildus, usu ja lootuse puudumine, et keegi aitaks, ning siit ka võimetus ja oskamatus abi küsida ning vanemlike oskuste puudujäägid. Tervenemine traumaatilist kogemusest on aeganõudev ja vaearikas protsess. Pärast laastavast suhtest eemaldumist (põgenemist, katkestamist, lahutust) ega ka tervenemise algaasis ei ole kannatanu veel valmis endaga tööks, selles protsessis tagantkiirustamine ei ole tulemuslik. Tervenemise peamised indikaatorid on enesevaatluse ja eneseteadvustamise kasv, korduvate käitumismustrite nägemine/katkestamine, suurem selgus võimalike algpõhjuste suhtes, reaalsustaju kasv, jätkukäitumise hinna nägemine nii enda kui ka laste suhtes, enese rolli nägemine toimivas, võimaliku toetusvõrgu kasutuselevõtt, abi küsimine, täiskasvanulikkuse kasv, iseseisvuse kasv (kuigi mitte kõik inimesed ei taha iseseisvust või muuta oma elu). Vt S. Põldvere (viide 34).

¹⁰⁶ A. Fuchs (viide 96), lk 5.

teemasid. Kohtunikud, kes teevad otsuseid, peaksid läbima põhjaliku ja regulaarse väljaõppe, mis käsitleb lähisuhtevägivalda, lastepsühholoogiat ja peredünaamikat.^{*107}

Selleks et teha teadlikke otsuseid lepituses osalemise kohta, peaksid pered lepitaja kaasabil kaaluma järgmisi tegureid: lähisuhtevägivalla muster, vägivalla sagedus ja raskus, poolte füüsilise ja vaimse tervise seisund, esmase vägivallatseja tõenäoline reaktsioon, kättesaadava lepitusteenuse kvaliteet, pooltel esindaja olemasolu, laste olemasolu, rahalised võimalused ning eelistatud lähenemisviisi otsustusprotsessile.^{*108}

Laste ja perede arengukavas on välja toodud, et konfliktide ennetamiseks ja leevendamiseks on vaja tagada erinevate nõustamis- ja teraapiateenuste parem kättesaadavus ja vastavus pere vajadustele.^{*109} Sealhulgas on ühe tegevussuunana sõnastatud perelepitusteenuse analüüsimine, arendamine ja kättesaadavuse toetamine. Et teenus oleks kättesaadav üle Eesti, on vaja riigi abi.^{*110} Perenõustaja hinnangul oleks vajalik seadusesse kirjutatud lepitusteenus, mida saaksid kasutada kohtunikud, (koostööleping) ning dokumentide kohtule esitamisel võiks vanemad algselt suunata lepitaja juurde.^{*111}

Paljud **kohtunikud** teevad perelepitajatega koostööd ja see koostöö on väga positiivne, samas näevad lepitajad, et koostöö kohtunikega võiks olla veelgi edukam.^{*112} Lepitusprotsessis on pooltel võimalik ise teha otsused oma tuleviku kohta, eriti lapsi puudutavates küsimustes – see muudaks ka kohtunike töö lihtsamaks.

Kuigi järjest enam teadvustavad kliendid ise, et lepitusteenus on olemas, ning pöörduvad lepitajate poole kohtuväliselt, peaks kindlasti tegema paremat **teavitustööd** lepitusteenuse kohta.^{*113} Arvestades eri riikide ülevaateid perelepitusest, oleks **Eestis vaja kaardistada eri võimalused ja pooled**, mis hõlmavad lepitust. Lepitusprotsessi pikkus ei tohiks olla piiratud ja peaks hõlmama kõiki lahendamist vajavaid teemasid.

Lastekaitse- ja sotsiaaltöötajad vajavad täiendavat **väljaõpet** perevaidluste lepitamiseks. Arenguruumi on juristide, advokaatide ja sotsiaal-/lastekaitsetöötajate **koostööprotsessis**: vajalik on spetsialistide **teadlikkus üksteise rollist ja ressursidest**. Kuigi perevaidluste lahendamisse võib olla kaasatud palju osalisi (vanemate advokaadid, lapse esindaja, lastekaitsetöötaja(d), kohtunik, vahendaja/lepitaja jt), peab kõigi osaliste fookuses vaidluse subjektina olema laps, kelle parimast huvist lähtudes tuleb aidata vaidlevatel pooltel lahendused leida.

5. Kokkuvõte

Eesti Lepitajate Ühing võtab lühidalt kokku perelepituse positiivsed küljed: „lepitus võimaldab lahendada suure osa erimeelsustest kohtuväliselt; kiirendada asjade käiku, säästa kohtukulude arvelt raha ja aega; tõhustada osapooltevahelist vastutulelikkust kokkulepete saavutamisel; suurendada mõlema osapoolte rahulolu kokkulepete osas [ning] parandada suhteid lapse ja hooldusõigust mitteomava vanema vahel.“^{*114} Oluline on lepitusprotsessi vabatahtlikkus kõikide osaliste jaoks, poolte sõltumatus, protsessile eelnev informeerimine, neutraalsus ning konfidentsiaalsus.

¹⁰⁷ N. Ver Steegh (viide 101), lk 198–203.

¹⁰⁸ Samas, lk 205–206.

¹⁰⁹ Targad vanemad, toredad lapsed, tugev ühiskond (viide 38). Inglismaal ja Walesis 2001. aastal korraldatud lapse ja lahus elava vanema suhtlemist puudutavate juhtumite ülevaatlikus uuringus on tehtud ettepanek kolmetasandiliseks ennetuseks. Esmane ennetus peaks sisaldama teenuseid kõigile, võtmelemendiks on haridus. Teisene ennetus hõlmaks peresid, kus vanemal on tekkinud probleemid lapsega suhtlemisel ning ennetus sisaldaks erinevaid kättesaadavaid teraapilisi sekkumisi mõlemale vanemale ja lastele, sh lepitust ja õigusnõustamist. Kolmandase ennetuse eesmärk oleks efektiivse abi pakkumine kõrge konfliktitasemega peredele, kes on jõudnud kohtusse – et ennetada nende korduvat kohtusse pöördumist. Uuringu järelduste eesmärk on valitsuse üldise poliitika kujundamine, et hoiduda juhtumite jõudmisest kohtusse, pakkuda hooldusõiguse vaidlustes rohkem terapeutilist ja vähem kohtulikku lähenemist. Vt A. Buchanan, J. Hunt. *Disputed Contact Cases in the Courts in Children and Their Families. – Contact Rights and Welfare.* A. Bainham, B. Lindley, M. Richards, E. Trinder (eds.). Oxford: Hart Publishing 2003. Viidatud: F. Wasoff (viide 78), lk 27–28.

¹¹⁰ Vt A. Liivamägi (viide 9).

¹¹¹ K. Valma (viide 33), lk 88.

¹¹² Vt A. Liivamägi (viide 9).

¹¹³ Samas.

¹¹⁴ Arvutivõrgus: <http://www.lepitus.ee/customization>.

Väga oluline on siinkohal välja tuua lepitusprotsessi olulisus lapse heaolu toetamisel. Lapse jaoks on oluline, et vanemad omavahel konstruktiivselt ja tasakaalukalt suhtleksid ning leiaksid ühised parimad lahendused lapse elukorralduse jaoks.

Samas ei pruugi lepitusmenetlus alati sobida kõikide perevaidluste lahendamiseks. Tuleb rõhutada, et vägivaldajuhtumite – nii väimse kui ka füüsilise vägivalla juhtumite – puhul tuleb lepitamise rakendamisel olla eriti ettevaatlik, sest see võib kokkuvõttes tuua rohkem kahju kui kasu.

Oluline on kõikide perevaidlusi lahendavate isikute koostöö ning põhjalik ja regulaarne väljaõpe, mis hõlmab lisaks (lepitus)õiguslikele küsimustele ka lähisuhtevägivalda, lastepsühholoogiat ja peredünaamikat. Riiklikul tasandil on vajalik ka süstemaatiline teavitustöö ning lepitusteenuse reaalse kättesaadavuse tagamine kõigis kohalikes omavalitsustes.

Autoritest: Kati Valma on Tallinna Ülikooli sotsiaalpedagoogika ja lastekaitse magister, Nõmme Linnaosa Valitsuse lastekaitsetöötaja.

Laidi Surva on Tartu Ülikooli avaliku halduse magister, Justiitsministeeriumi kriminaalpoliitika nõunik.

Helen Hääl on advokaat ja töötab advokaadibüroos Concordia.